

ภาพ: ขุนสังขานต์เชียงตุง ประเทศเมียนมา
 พิธีแห่ขุนสังขานต์เมืองเชียงตุง ประเทศเมียนมา ในวันสังขานต์ล่อง วันพฤหัสบดีที่ 14 เมษายน 2565
 ที่มา: Facebook: Ractor Leng, 2565

“ขุนสังขานต์: ลักษณะเด่นและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ระหว่างล้านนากับเชียงตุง”

Khunsangkhan: The Outstanding Dimensions of Culture
 and Cultural Relationship between Lanna and Kengtung

พวงผกา ธรรมธิ¹

Phuangphaka Thammathi

E-mail: Phuangphaka.lac@mfu.ac.th

Received: March 15, 2022

Revised: June 22, 2022

Accepted: June 27, 2022

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาและวัฒนธรรมไทย สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง
 Instructor of Thai Language and Culture Department, School of Liberal Arts of Mae Fah Luang
 University.

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบลักษณะเด่นของขุนสังขานต์ล้านนากับเชียงใหม่และเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงใหม่ผ่านขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์ วิธีดำเนินการวิจัยใช้ข้อมูลจากเอกสารโบราณประเภทพับสาใบลาน และสมุดข่อย รวมทั้งข้อมูลจากการลงภาคสนามที่เมืองเชียงใหม่ ประเทศเมียนมา และนำมาวิเคราะห์ลักษณะเด่นของขุนสังขานต์ล้านนากับเชียงใหม่เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงใหม่ผ่านขุนสังขานต์ ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะเด่นของขุนสังขานต์ล้านนาเป็นการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมของคติผีและคติพุทธ แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นสัญลักษณ์ของการข้ามกาลเวลาในอดีต (ปีเก่า) กับกาลเวลาในอนาคต (ปีใหม่) และเป็นสัญลักษณ์ของชุดคำพยากรณ์ของหนังสือปีใหม่เมืองหรือประกาศสงกรานต์และปฏิทินบัตรส่วนลักษณะเด่นของขุนสังขานต์เชียงใหม่พบว่าเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และพิธีขอฝน เป็นสัญลักษณ์นามธรรมเชิงอำนาจทางวัฒนธรรม เป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนผ่านของปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่และเป็นสัญลักษณ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเชียงใหม่ในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงใหม่ผ่านขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์พบว่าขุนสังขานต์คือสัญลักษณ์การบอกเวลาในระบบการเปลี่ยนผ่านเวลาเดียวกันของล้านนาและเชียงใหม่คือเปลี่ยนจากปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่

คำสำคัญ: ขุนสังขานต์ ล้านนา เชียงตุง

Abstract

This article aimed at studying the characteristics of Khunsangkhan from Lanna and Kengtung and finding the relationship between Lanna and Kengtung from his characteristics in Songkran festival. The data were from ancient documents such as palm leaf manuscripts and Khoi paper books, including the data from the fieldtrip in Kengtung, Myanmar. The collected Khunsangkhan data were analyzed and compared in order to find the relationship between Lanna and Kengtung. The results showed that the distinctive characteristics of Khunsangkhan in Lanna blended the primary beliefs of ghost and Buddhism showing the relationship

between human and supernatural power. This was a sign of time travel from past to future (present year to new year) and also the sign of forecasting set in Northern new year book or Songkran declaration and calendar card. Regarding the characteristics of Khunsangkhan in Kengtung, it was found that it was a sign of fertility and rain-making rites. This sign was abstract with cultural power and also showed the transfer from old year to new year. It was a cultural landscape of Kengtung. Concerning the relationship between Lanna and Kengtung through Khunsangkhan in Songkran festival, it was found that Khunsangkhan was the same sign of moving from the old year to the new year in both Lanna and Kengtung.

Keywords: Khunsangkhan, Lanna, Kengtung

บทนำ

ในวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนผ่านกาลเวลา โดยมีสัญลักษณ์การเปลี่ยนผ่านของวันเวลา เช่น การแห่ปู่เยอ ย่าเยอ ในช่วงปีใหม่ลาว เพื่อระลึกถึงวิญญาณบรรพบุรุษผู้มีคุณูปการของชาวลาว ที่สละชีวิตตนเองในการตัดเครือเขากาดเพื่อช่วยให้มนุษย์พ้นจากความมืดมิด ขุนสังขานต์ก็เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าการศึกษานี้จะศึกษาเอกสารล้านนาและเพื่อให้เข้าใจขุนสังขานต์ในบริบทสังคมล้านนามากยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวของขุนสังขานต์เชิงตุงที่มีวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงถือเป็นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นและการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมรวมถึงการประกอบสร้างทางวัฒนธรรมและความเชื่อจากเชียงใหม่ กระนั้นเชียงตุงก็ยังคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางความเชื่อของตนเองอย่างเหนียวแน่น เนื่องจากการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมของทั้ง 2 เมืองนี้ก่อให้เกิดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนสังขานต์ร่วมกัน หากแต่มีความแตกต่างกันในวิถีปฏิบัติ การดำรงไว้ซึ่งบทบาทและหน้าที่ในพิธีกรรมของขุนสังขานต์ของเชียงตุงจะมีบทบาทมากกว่าขุนสังขานต์ในล้านนาที่ปรากฏเพียงเรื่องเล่าในปฏิทินบัตรและความเชื่อเท่านั้น การได้เดินทางไปเก็บข้อมูลภาคสนามเรื่องขุนสังขานต์ที่เมืองเชียงตุง ประเทศเมียนมาในปีพุทธศักราช 2560 ได้พบว่า ความเชื่อเรื่องขุนสังขานต์ยังดำรงบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจนในสังคมของเชียงตุง ในประเพณีสงกรานต์ แม้ว่าบทบาทของขุนสังขานต์ของ

เชียงตุงจะมีความแตกต่างไปจากสังคมล้านนาที่เปิดรับความเชื่อเรื่องนางสงกรานต์จากไทยภาคกลางอันเป็นหนึ่งในหลาย ๆ ปัจจัยที่ทำให้เรื่องราวของขุนสังขานต์ถูกกลืนหายไปกับวันเวลา

ขุนสังขานต์ เป็นเสมือนตัวแทนอำนาจของเวลาที่ก่อให้เกิดคติความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีสงกรานต์ของล้านนา และการดำรงอยู่ซึ่งคติความเชื่อนี้ในสังคมล้านนา ในขณะเดียวกันก็ถือเป็นวัฒนธรรมรกร่วมระหว่างล้านนากับเชียงตุงประเทศเมียนมาด้วยเช่นกัน การเคลื่อนตัวของพระอาทิตย์จากจักรราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษนี้ตามความเชื่อในการเปลี่ยนผ่านช่วงเวลานี้มีสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนผ่านคือขุนสังขานต์ อันเปรียบประดุจสุริยเทพแห่งสงกรานต์ ที่ทำหน้าที่บอกกาลและนำมนุษย์ก้าวเข้าสู่วาระใหม่แห่งปี ซึ่งการเดินทางของขุนสังขานต์จะมีพาหนะประจำวันที่ใช้เดินทางเพื่อข้ามผ่านวันและเวลาของปีเก่าเพื่อเข้าสู่วันและเวลาใหม่ของปีใหม่ ขุนสังขานต์จึงเป็นเอกลักษณ์ในประเพณีสงกรานต์ของล้านนา แม้ว่าการเลื่อนไหลของวัฒนธรรมของไทยภาคกลางจะเข้ามายังดินแดนล้านนาและได้ทำให้ความเชื่อและความสำคัญของขุนสังขานต์ของล้านนาถูกลดบทบาทลงและขุนนางสงกรานต์ขึ้นมามีบทบาทในประเพณีสงกรานต์แทน ดังที่พบเห็นได้จากปฏิทินสงกรานต์ฉบับร้านประทีปวิทยา จ.เชียงใหม่ที่เผยแพร่ในช่วงสงกรานต์ในแต่ละปี ทั้งนี้ ความเชื่อเรื่องขุนสังขานต์ของล้านนามีหลักฐานตามประกาศสงกรานต์อันเป็นเอกลักษณ์ของตนเองมาช้านาน การผสมผสานของปฏิทินดังกล่าวเป็นการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง แต่สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ ก่อนปี พ.ศ.2500 หรือเมื่อ 100 กว่าปีที่แล้ว ล้านนามีปฏิทินที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ดังจะเห็นได้จากสูตรตายตัวหรือแม่แบบของประกาศสงกรานต์ของฉบับวัดแสนกันธา จังหวัดเชียงใหม่ (Dokbuakaew, 2003, p. 10)

ในส่วนของขุนสังขานต์เชียงตุงนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะจะมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับขุนสังขานต์ในเทศกาลสงกรานต์และไม่ปรากฏการแห่นางสงกรานต์ในเมืองเชียงตุงแต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับนางสงกรานต์ที่ปรากฏในเอกสารลายลักษณ์อักษรปฐมกับปี่หว่าช้างซึ่งกล่าวถึงการสร้างโลก การตัดหัวพระพรหมและที่มาของนางสงกรานต์ทั้ง 7 คือ 1. นางธัมมสิ 2. นางมโหระ 3. นางนันทะ 4. นางกิลินันทะ 5. นางจุฬกัญญา 6. นางรินทะ 7. นางตัมโพธา ซึ่งความเชื่อเรื่องนางสงกรานต์ทั้ง 7 นี้ ก็สอดคล้องกับประกาศสงกรานต์ไทเขิน ปี พ.ศ. 2534 ซึ่งจัดทำขึ้นโดยเขมจารีภิกขุ เจ้าอาวาสวัดราชฐานหลวงเชียงยืน (Dokbuakaew, 2003, pp. 23-25)

โดยนางสงกรานต์ตามความเชื่อในปฐมกัมป์หวัซังนั้นได้ถูกเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่จากการอัญเชิญหัวพระพรหมมาเป็นการรองรับขุนสังขานต์ผู้ซึ่งมีบทบาทหลักแทน เช่นเดียวกับล้านนา แต่ในขณะเดียวกันยังคงความเชื่อในเรื่องสัตว์พาหนะตามที่ปรากฏในปฐมกัมป์หวัซังอยู่เช่นเดิมแม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมและความเชื่อบางอย่างในธรรมเนียมปฏิบัติในปัจจุบัน แต่เรื่องราวของขุนสังขานต์ของล้านนาและเชียงตุงนั้นก็เป็นที่น่าสนใจในการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบเพื่อหาลักษณะเด่นของขุนสังขานต์ของล้านนาและเชียงตุงอันจะนำไปสู่การศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมตลอดจนถึงระบบความคิด ความเชื่อของคนในสังคมล้านนาและเชียงตุง ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษาจากเอกสารโบราณประเภทพิบสา ใบลานและสมุดข่อย และข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์พ่อสล่าน (Sara Noan) คุณจายตุนแรง (Sai Tun Leng) และพ่อไสตุย (Loang Zhai Twe) (Sara Noan, Sai Tun Leng, Loang Zhai Twe, personal communication, December 11, 2017) บ้านเชียงตุง จังหวัดเชียงตุง ประเทศเมียนมา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบลักษณะเด่นของขุนสังขานต์ล้านนากับเชียงตุง
2. เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงผ่านขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยอาศัยการวิเคราะห์ตัวบท (Content Analysis) และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการสรุปวิเคราะห์ โดยการรวบรวมข้อมูลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับขุนสังขานต์ที่เชียงตุง ประเทศเมียนมา ในปีพุทธศักราช 2560 และการปริวรรตจากเอกสารโบราณประเภทพิบสา ใบลานและสมุดข่อย ดังนี้

แหล่งข้อมูล

1. เอกสารโบราณประเภทพิบสา ใบลาน และสมุดข่อย จากแหล่งที่มาดังนี้
 - 1.1. หอสมุดดิจิทัลคัมภีร์ใบลานล้านนา ซึ่งเป็นเอกสารที่มาจากจังหวัดลำพูน เชียงใหม่ พะเยาแพร่ น่าน ลำปาง เชียงราย และแม่ฮ่องสอน นอกจากนี้ยังใช้

ฉบับวัดจอมคำ เชียงตุง ประเทศเมียนมา จำนวน 1 ฉบับ เพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

1.2. ไฟล์ภาพเอกสารจาก อ.ดร.ดิเรก อินจันทร์ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

1.3. ไฟล์ภาพเอกสารจากท่านพระครูอดุลสีกิตติ์ (ประพัฒน์ ฐานวุฑโฒ) เจ้าคณะตำบลหายยา เจ้าอาวาสวัดธาตุคำ ตำบลหายยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เอกสารที่นำมาศึกษาคัดเลือกโดยใช้วิธีแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Random Sampling) โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกคือ เป็นเอกสารที่กล่าวถึงขุนสังขานต์ เท่านั้น จำนวน 10 ฉบับ ดังนี้

ชื่อเรื่อง	ประเภทเอกสาร	ต้นฉบับ	ปีที่จาร	รหัสเอกสาร
1. หนังสือโหราแปลงปีใหม่	พับสา	อาจารย์สังฆะ วรรณสัย	ไม่พบปีที่จาร	DELMN021_085_0628_006
2. ไม่มีชื่อเรื่อง	พับสา	วัดแม่ฟ้าหลวง อ.เมือง จ.พะเยา	ไม่พบปีที่จาร	DLNTM_051318001_00_003
3. โหราหลวง	พับสา	วัดศรีมงคล (ก่ง) อ.ท่าวัง จ.น่าน	ไม่พบปีที่จาร	PNTMP018_231_060320023_00_056
4. โหราศาสตร์	พับสา	วัดก้ำก่อ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน	จ.ศ.1180	PNTMP099_062_0800718001_00_005
5. หนังสือโหรา	ใบลาน	วัดเหมืองหม้อ อ.เมือง จ.แพร่	พ.ศ. 2464	PNTMP267_121_070518001_00_021-2
6. โหราศาสตร์	พับสา	วัดจอมคำ เชียงตุง ประเทศเมียนมา	ไม่พบปีที่จาร	DSC_3562
7. ไม่มีชื่อเรื่อง	สมุดข่อย	วัดกิตติวงศ์ อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน	ไม่พบปีที่จาร	DELMN021_052_1089_008
8. หอสมุดแบ่งปีใหม่	พับสา	วัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง	ไม่พบปีที่จาร	PNTMP 030220045_00
9. โหราศาสตร์	พับสา	พระครูอดุลสีกิตติ์ (ประพัฒน์ ฐานวุฑโฒ) เจ้าอาวาสวัดธาตุคำ ต.หายยา อ.เมือง จ.เชียงใหม่	ไม่พบปีที่จาร	เอกสารส่วนตัว
10. โหราศาสตร์	พับสา	วัดดอยจำคำ ต.สบสาย อ.สูงเม่น จ.แพร่	ไม่พบปีที่จาร	IMG_20201125_114820

การดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับขุนสังขานต์จากเอกสารโบราณประเภทพับสา ใบลาน และสมุดข่อย

2. ปರಿวรรตและจำแนกเนื้อหาและรายละเอียดของขุนสังขานต์ ที่ปรากฏในเอกสารโบราณ

3. เก็บข้อมูลภาคสนามที่เมืองเชียงตุง ประเทศเมียนมา โดยวิธีการสัมภาษณ์
พอสล่านล (Sara Noan) คุณจายจุนแรง (Sai Tun Leng) และพอสไตย (Loang Zhai
Twe) ระหว่างวันที่ 10-12 ธันวาคม 2560 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเชิงสัญลักษณ์
ของสัตว์ที่เป็นพาหนะของขุนสังขานต์ระหว่างล้านนากับเชียงตุง

4. วิเคราะห์ลักษณะเด่นและความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงผ่าน
ขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์

5. เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive
Analysis)

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเกี่ยวกับขุนสังขานต์ล้านนาและเชียงตุงตามคติความเชื่อและ
พิธีกรรมที่เกี่ยวกับขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์พบว่า

1. ขุนสังขานต์ในสังคมล้านนา

1.1 ประเภทวรรณกรรมมุขปาฐะ

เรื่องเล่ามุขปาฐะเกี่ยวกับขุนสังขานต์ที่เชื่อกันว่าจะเดินทางมาในวัน
สังขานต์ล่อง ในลักษณะเป็นคนแก่ ชาย – หญิง นุ่งห่มผ้าสีแดง สะพายย่ามใบใหญ่
สูบบุหรี่มวนโต โดยมีพาหนะคือแพ ล่องไปตามลำน้ำในชื่อปู่สังขานต์ ย่าสังขานต์ และ
ในวันนั้นชาวล้านนาจะจุดประทัดไล่ปู่สังขานต์ ย่าสังขานต์ ขุนสังขานต์ที่ปรากฏในเรื่อง
เล่านี้ถือเป็นเสนียดจัญไรที่จะต้องขับไล่ให้ไกลจากผู้คนของสังคมล้านนาซึ่งเป็นความ
เชื่อที่สืบทอดกันมานานและเล่ากันมาจากรุ่นสู่รุ่น ในเช้าวันสังขานต์ล่องนี้ ชาวล้านนา
จะจุดประทัดและจุด “สะโพก (สะโป๊ก)”² และจะทำความสะอาดบ้านเรือน และชำระ
ร่างกายเพื่อขับเสนียดจัญไรออกจากตัวด้วยการ “ดำหัว” (สระผม) ด้วย “น้ำส้มป่อย”
เพื่อเป็นการเตรียมตัวเตรียมใจเข้าสู่ปีใหม่ตามปฏิทินล้านนา นอกจากนี้ในวันที่สังขานต์ล่อง
จะมีธรรมเนียมปฏิบัติอีกประการหนึ่งคือ การนำไม้ไปเคาะต้นไม้ต่าง ๆ เพราะเชื่อว่า
จะทำให้ต้นไม้เจริญงอกงาม ออกดอก ออกผลดีงาม แต่ในทางตรงกันข้ามพบว่า

² สะโพก (อ่านว่า สะโป๊ก) สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่มที่ 13 (2542: 6708) กล่าวถึงสะโป๊ก
ว่า “เป็นเครื่องเล่นอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดเสียงดังอย่างประทัด ...นิยมจุดสะโป๊กเพื่อไล่ปู่ยา
สังขานต์ ในเช้ามืดของวันสงกรานต์”

บางท้องถิ่นมีประเพณีรับขุนสังขานต์ โดยการตั้งหมอน้ำประดับประดาด้วยช่อตุงและดอกไม้ รวมถึงข้าวคลุกน้ำอ้อยวางไว้บริเวณมุมบ้านเพื่อต้อนรับขุนสังขานต์

1.2 ประเพณีวรรณกรรมลายลักษณ์

เรื่องเล่าเกี่ยวกับขุนสังขานต์ในวรรณกรรมลายลักษณ์จะปรากฏในรูปแบบของสุริยเทพ ที่มีอาภรณ์ประดับกายทั้งดงาม มีนางเทวดามารอรับ มีพาหนะในการเดินทางที่แตกต่างกันไป อิริยาบถในการเดินทางของขุนสังขานต์ก็จะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละวันว่าวันสังขานต์ล่องนั้นจะตรงกับวันใด ซึ่งการปรากฏกายของขุนสังขานต์ในแต่ละวันในรอบปีนั้นจะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในรอบปีนั้น ๆ เสมอ โดยแต่ละปีก็จะแตกต่างกันไป ขุนสังขานต์ในวรรณกรรมลายลักษณ์นี้จึงมีบทบาทหน้าที่เป็นชุดคำพยากรณ์ในแต่ละปี เพื่อให้ผู้คนในสังคมล้านนาได้เตรียมความพร้อมในการรับมือกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นตามคำพยากรณ์ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในเอกสารพิพิธา “โหราหลวง” ต้นฉบับวัดศรีมงคล (ก่ง) อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ว่า “...สังขานต์ไป

วัน ๑ ทรงเครื่องประดับอันแดง สุกกระโจม แลต่างกระจอนหูประดับแก้ววาระ แก้วปัทมราค มือขวาถือดอกบัว มือซ้ายถือมาลา มือขวาถือดาบ ยืนอยู่เหนือหลังม้าขาว อว่ายหน้าไปสู่หนปุพพะ ย้ายจากมินประเทศสู่เมษรวายสี นางเทวดาตนชื่อแพงสี ชาตีก่อนนั้นได้เกิดเป็นลูกผู้ล่อลึงถือดอกไม้นามปี มายืนอยู่ ถ้าวารับเอาสังขานต์ไป บ้านเมืองมักเป็นเลก คนจักเป็นพยาธิ ร้อนอกตกใจ มักผิดเถียงกัน ไรนา ดี ปล้วน

วันจันทร์ นอนสะแดงไปข้างกล้ำขาว ประดับเครื่องขาว สุกกระโจมต่างกระจอนหู ประดับด้วยแก้ววิฑูรย์ ทัดดอกอุบลขาว มือทั้งสองถือดอกอุบลขาวอยู่เหนือหลังช้างเผือก อว่ายหน้าไปสู่หนปัจฉิมะ ย้ายจากมินไปสู่เมษ นางเทวดาตนชื่อว่า มโนราถือดอกอันเป็นนามปี มานอนอยู่ถ้าวารับเอาสังขานต์ไป ฝนหัวปีกกลางปีมีมาก หล้าปีมี พิษชะของปลุก เข้าไรนา ดี อุบาทว์จักเกิดแก่ผู้ใหญ่ ท้าวพระยาจักรร้อนใจ มากนักแล

วัน ๓ ทรงประดับเหมือนดังแก้วประภา สุกกระโจม แลต่างกระจอนประดับด้วยแก้วประภา เนรมิตมือ ๔ เบื้อง มือขวากล้ำลุ่มพาดตัก มือขวากล้ำบนถือจักราวุธ มือซ้ายกล้ำบนถือหมากประคำ นัยยะ ๑ ว่า มือซ้ายกล้ำลุ่มถือกระออมแก้ว มือขวาถือดาบสรีกัญไชย ยืนก้มอยู่เหนือหลังราชสีห์ ลูกหน่อตุดระไปสู่อาค-ไนย์

วัน ๔ ทรงเครื่อง สุกกระโจม ต่างกระจอนหู ประดับด้วย
เครื่องแก้วอินทนะ เนรมิตตนห้อมมีมือ ๔ เบื้อง สองเบื้องลุ่มแพนไว้ มือซ้ายเบื้องบนถือน้ำ
ต้นแก้ว มือซ้ายถือปิ่น นั่งพิงพะแนงเชิงนั่งเหนือหลังนกยูงดำ อว่ายหน้าไปสู่บุพพะ
นัยยะ ๑ ว่าชีกระบือ มือเบื้องซ้ายถือดอกไม้ มือขวาถือดาบ ลูกจากหนูปพะไปสู่
หนทักขิณะ นางผู้ ๑ ชื่อว่ารินที มาอยู่ถ้าคาร์รับเอาสังขานต์ไป ฝนปลั้วมีหลาย จักแข็งแก่
สมณพราหมณ์แลท้าวพระยา จัควายเปนร่า จักแพ้สัตว์ ๔ ตีนนกแล

วัน ๖ มีตนขาว มีเครื่องประดับก็ขาว สุกกระโจมแตกต่างกระจอนหู
ประดับด้วยแก้ววิฑูรย์ มีมือ ๔ เบื้อง มือขวาลุ่มถือหมากประจำ มือขวาบนถือแว่น
มือซ้ายลุ่มพาดตัก มือซ้ายบนถือฉาฉลา นั่งยองเอยะเหนือหลังควาย ลูกหนอาคไนย์
ไปสู่หนพ่ายพ นางผู้ ๑ ชีอรินทะมานั่งอยู่ถ้ำรับเอาสังฆานต์ไป ฝนหัวปี กลางปีมีมาก
หล้าปีปู้มี โกลาหลจกมีแก่ขาวเจ้าสมณพรหมณ์ทั้งหลาย พืชชะเข้ากล้าดี เกลือถูก
คนอยู่ดีมีสุข ชะแล

ลังขานต์จักไปยามใด เอาดีวันลังขานต์นั้นตั้ง ๔ หาร
เศษ ๑ ไปแต่รุ่งเืองเที่ยงวัน ยืนไปบ้านเมืองจักเปนเล็กชู่แห่งเข้า
เกลือ หมากแพง

วารสารอารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน
Mekong-Salween Civilization Studies Journal

เศษ ๓ ไปแต่คำเงี้ยวมเทียงคีนัน นังไป คนอยู่ดีมีสุข

เศษ ๐ ไปแต่เทียงคีนเงี้ยวรุง นอนไป คนอยู่สวัสดิสุขแห่งซู่ที่ ซะแล...”

2. ลักษณะเด่นของขุนสังฆานต์ล้านนา

ลักษณะเด่นของขุนสังฆานต์ล้านนาจะมีการแต่งกายของขุนสังฆานต์จะประดับอาวุธด้วยรัตนชาติต่าง ๆ ทรงอาภรณ์เป็นสีต่าง ๆ และถือสิ่งของตามวันที่เคลื่อนที่ของขุนสังฆานต์และจะมีนางเวทตามารอรับด้วยกิริยาอาการที่แตกต่างกันไปดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะเด่นของขุนสังฆานต์ล้านนา

วัน	ลักษณะของขุนสังฆานต์
อาทิตย์	ทรงด้วยเครื่องอันมีสีแดง มีทับทิมเป็นเครื่องประดับมือขวาถือดอกบัว มือซ้ายถือหอก ยืนมาบนหลังม้าขาวหันหน้าไปทางทิศตะวันออก นางเวทดาถือแพงสีถือดอกเปา อันเป็นดอกไม้นามปีมาเย็นรับ
จันทร์	ทรงด้วยเครื่องอันมีสีขาว มีวิฑูรย์ (ไพฑูรย์) เป็นเครื่องประดับมือขวาถือดอกบัวขาว มือซ้ายถือดอกบัวขาว นอนตะแคงบนหลังช้างเผือกหันหน้าไปทางทิศตะวันตก นางเวทดาถือมโนรามานอนรับ
อังคาร	ทรงด้วยเครื่องอันมีสีแดงอ่อน (ประวาท) มีแก้วประวาทเป็นเครื่องประดับมือขวาบนถือจักรล่างถือพาดดัก มือซ้ายบนถือประคำ ล่างถือกระออมแก้ว ยืนก้มบนหลังราชสีห์หันหน้าไปทางทิศอุดระสูอีสาน นางเวทดาถือมณฑะ (ไม่มีอาการรับ)
พุธ	ทรงด้วยเครื่องอันมีสีดำ มีแก้วอินทนิลเป็นเครื่องประดับ มือขวาบนถือน้ำตันแก้ว ล่างแป้นไว้มือซ้ายบนถือปิ่น (หน้าไม้) ล่างแป้นไว้ นังพับพะเนางเชิง บนหลังนกยูงดำหันหน้าไปทางทิศปทุพะสูทักษิณะ นางเวทดาถือสุรินทะ (ไม่มีอาการรับ)
พฤหัสบดี	ทรงด้วยเครื่องอันมีสีเหลือง มีแก้ววิฑูรย์น้ำคำเป็นเครื่องประดับ มือขวาถือประคำ มือซ้ายพาดดัก ประทับยืนบนหลังม้าเหลืองหันหน้าไปทางทิศอุดระ นางเวทดาถือกัญญาณังคูเขารับ
ศุกร์	ทรงด้วยเครื่องอันมีสีขาว มีแก้ววิฑูรย์เป็นเครื่องประดับ มือขวาบนถือแว่น ล่างประคำ มือซ้ายบนถือฉาลา ล่างพาดดัก นังหย่องเขาะบนหลังควายหันหน้าไปทางทิศอาคเนย์สู่พายัพ นางเวทดาถือลิตานังรับ
เสาร์	ทรงด้วยเครื่องอันมีสีเขียว มีแก้วมรกตเป็นเครื่องประดับ มือขวาบนถือหอก ล่างปิ่น (หน้าไม้) มือซ้ายบนถือธนู ล่างดาบสรีกัญไชย นอนตะแคงบนหลังแรดหันหน้าไปทางทิศหรดี นางเวทดาถือยามายืนรับ

ที่มา: ปรับปรุงจาก ยุทธพร นาคสุข (บรรณาธิการ), 2546. รายงานวิจัยการชำระปฏิทินและหนังสือปีใหม่เมืองล้านนาลำานงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย หน้า 42-48

Note. Adapted from *Research Report, Calendar Revision and Lanna New Year Book* (pp. 42-48), by Y. Naksuk (Editor), 2003, Bangkok: Thailand Research Fund.

2.1 สัญลักษณ์ของการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมของคติผีและคติพุทธ

นอกเหนือจากการแต่งกายของขุนสังขานต์ล้านนาที่มีเอกลักษณ์แล้ว ยังปรากฏร่องรอยของคติผีอันเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของล้านนาที่ปรากฏในเรื่องราวของขุนสังขานต์ล้านนานี้ นอกจากจะปรากฏในรูปแบบของพาหนะในการเดินทางของขุนสังขานต์ดังที่ปรากฏในพิสดารไม่มีชื่อเรื่อง ต้นฉบับจากวัดแม่ναเรื่อ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา กล่าวถึงขุนสังขานต์ที่เดินทางในวันอังคารว่า “อังคาร ชื่อใครสังขานต์ **ซีผียักษ์**ไป ลูกหน่อตระไปสู่หน่อาคไนย ไปยาม ๔ มือซ้ายตมตาง มือขวาลือหลาวเหล็ก นัยยะ ๑ ว่า มือ ๑ ถือสรีภัญไชย มือ ๑ ถือแก้ว นางผู้มารับเอานั้นชื่อว่า มณชนอนขัวรับเอา ผนตกหัวปีก กลางปีมีหลาย หล้าปีมีมาก เข้าไร่ เข้านาจักเสมอ ลูกไม้มีหลาย เกลือถูก ของแดงจักแพง แพ้แม่มานสะน้อย บ้านเมืองจักเปนกรียุค สัตว์ตัวมีปีก มีไก่แลนก แมงพู่จักมีหลายแล ไม้พืชมานเปนใหญ่แก่ไม้ทั้งหลาย ขวัญเข้าเพ็งไม้อ้อยช้างแล คนผู้เกิดในวันทิตยจักมีเคราะห์ใหญ่ หื้อได้รับบูชาเคราะห์ วันปากปีปล่อยสัตว์เสียเทอะ คนผู้เกิดวัน ๒ จักมีโชคลาภนักแล” จะเห็นได้ว่าการซีผียักษ์ของขุนสังขานต์นั้น ทำให้บ้านเมืองเกิดกลียุค

ประการต่อมาคือ ในการเดินทางของขุนสังขานต์นั้นจะมีชุดคำพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมืองในแต่ละปี และการบอกที่อยู่ของ “ผีเสื้อ” หรือ ผีอารักษ์ และ “ขวัญข้าว” ที่เปลี่ยนที่สถิตในต้นไม้ใหญ่ไปตามปีของการเดินทางของขุนสังขานต์ที่ได้จากการคำนวณเพื่อหาที่อยู่ของผีเสื้อและขวัญข้าวในต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ซึ่งจะมีข้อห้ามและวิถีปฏิบัติของคนในล้านนาตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบมาคือ ไม้ที่ผีเสื้อ (อารักษ์) สถิตอยู่นั้น ห้ามบัน ห้ามฟันโดยเด็ดขาด หากกระทำการฝ่าฝืนจะเป็นอุบาทว์ตามความเชื่อ ในส่วนของขวัญข้าว ที่สถิตอยู่ในต้นไม้ตามความเชื่อนั้นก็พลัดเปลี่ยนหมุนเวียนที่สถิตเช่นเดียวกัน โดยมีความเชื่อว่าไม้ที่ขวัญข้าวได้สถิตอยู่นั้น ชาวนาจะตัดกิ่งหรือแขนงของต้นไม้ชิ้นนั้นทำเป็น “คันข้าวแรก (อ่านว่า กันข้าวแรก)” เพื่อนำมาปักที่กระต๊อบนากระต๊อบแรกของตนเองที่รับน้ำเข้าสู่นา และจะใช้กิ่งไม้หรือแขนงไม้นี้แขวนกระจก หวี แป้ง เครื่องประทีปโคมต่าง ๆ ของนางขวัญข้าวเพื่อเป็นเครื่องสักการะนางขวัญข้าวในวันแรกนา เมื่อจะเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นยุ้งฉางก็จะนำพานข้าวตอกดอกไม้มาอัญเชิญขวัญของนางขวัญข้าวในบริเวณที่ปักคันแรกนານี้ และจะนำกิ่งไม้หรือแขนงไม้นี้ไปไว้ในยุ้งฉางด้วยเพื่อให้นางขวัญข้าวดูแลรักษาปริมาณข้าวให้มีเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี ดังที่ปรากฏเป็นชุดคำพยากรณ์ในหนังสือปีใหม่ล้านนา

ปีพุทธศักราช 2564 ฉบับสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ระบุว่า ในปีพุทธศักราช 2564 นี้ “ผีเสื้อ (อาร์กซ์) อยู่ไม่เสเหลียม อย่าได้ลับ ฟัน บัน ตัดไม่เสเหลียมจักเป็นอุบาทว์ ขวัญข้าวอยู่ไม่ช้อย”

นอกจากนี้แล้วสิ่งที่เห็นได้ชัดที่สุดของคติผีที่มีความสัมพันธ์กับ เรื่องราวของขุนสังขานต์ในเทศกาลปีใหม่คือเรื่องราวที่ปรากฏในเอกสารโบราณ เรื่อง อานิสสสังขาร ฉบับวัดดอนชัย ตำบลปอน อำเภอร่องช้าง จังหวัดน่าน ที่กล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมว่า ในปฐมกัปปีที่เมืองกุยวานคร มีฤๅษีคนหนึ่งไปบำเพ็ญภาวนาอยู่บนดอย ชาวเมืองเห็นเข้าก็นึกว่าเป็นอาร์กซ์เมืองจึงให้ชาวเมืองไปฆ่าสัตว์ทำพิธีกรรมยังบูชามาตั้งแต่นั้นทุกปีเมื่อถึงปีใหม่ชาวเมืองก็ฆ่าสัตว์บูชา ครั้นถึงสมัยพุทธกาลพญาจุฬาสง กษัตริย์ผู้ครองเมืองก็ปฏิบัติตามจารีตเดิม พระพุทธองค์จึงเสด็จไปโปรดให้ละเลิก การฆ่าสัตว์แล้วหันมาปล่อยสัตว์ในวันขึ้นปีใหม่แทน

2.2 สัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ การที่ชาวนาในล้านนาจะต้องอาศัย “น้ำฟ้าสายฝน” ในการทำนา หรือเรียกว่า “น่าน้ำฟ้า” จึงจำเป็นต้องมีการตระเตรียมสิ่งต่าง ๆ ให้พร้อมพร้อมรวมถึงคาดการณ์ปริมาณน้ำฝนว่าจะบริบูรณ์และเพียงพอต่อการทำการเกษตรหรือไม่ ในส่วนของภาคสิกรรมก็จะมีการพยากรณ์ถึงโรคระบาดในสัตว์เลี้ยงที่ควรตระหนักและต้องหาทางป้องกันโรคล่วงหน้า การเดินทางของขุนสังขานต์จึงเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะให้คำตอบแก่นมนุษย์ได้ พลังอำนาจธรรมชาติที่แสดงออกมาเป็นปรากฏการณ์ เรียกว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติ รวมถึงศัตรูพืชพันธุ์ที่ทำลายผลผลิตเป็นประจำ คือสิ่งที่คนไม่สามารถจะควบคุมได้ คนจึงต้องพึ่งพาอำนาจลึกลับศักดิ์สิทธิ์คือ ผี ที่เชื่อว่าผีเหนือธรรมชาติให้คุ้มครองป้องกัน และบันดาลให้เกิดสิ่งที่คนต้องการ คือความมั่นคง ปลอดภัยและความอุดมสมบูรณ์ ในพืชพันธุ์ธัญญาหารเพื่อมีชีวิตรอด แม้ว่าจะไม่ได้ตามที่ต้องการทั้งหมด แต่ทำให้เกิดความมั่นใจทางจิตวิญญาณว่าผลผลิตทางการเกษตรสิกรรมจะอุดมสมบูรณ์ตามที่คาดหวังพึ่งพา (Wongthes, 2007, p. 13) นอกจากนี้แล้ว ความเชื่อในเรื่อง “ผีหัวหลวง” ที่สอดแทรกอยู่ในคำพยากรณ์อันเนื่องมาจากการเดินทางของขุนสังขานต์ ดังที่ปรากฏในหนังสือปีใหม่อันนา พุทธศักราช 2565 ฉบับวัดธาตุคำ “ปีนี้ศรีอยู่คาง กาลกิมณี อยู่คิ้ว จัญไรอยู่ท้อง เอลัสมบอยเซ็ดทั้งเสีย ปีนี้ผีหัวหลวงเป็นยักษ์ อยู่ทิศทักษิณ คำห้อย่าหันหน้าไปทางทิศนั้น แล้วมานุ่งผ้าใหม่ เหน็บดอกไม้นามปี ปีนี้ดอกไม้ละ เป็นพญาดอก ควรเอามาเหน็บเกศเกล้ามวยผมและเหน็บไว้ประตูบ้าน ประตูเรือน เป็นมั่งคละ จักอยู่สุขสวัสดิ์ชะและ”

ผีหัวหลวงอันเป็นตัวแทนของความอัปมงคลตามสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่มที่ 8 ว่า “ผีหัวหลวง เป็นชื่อของตัวแทนความเป็นอัปมงคล มีรูปร่างลักษณะและที่อยู่แปรเปลี่ยนไปตามวันต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ เชื่อกันว่าการรู้ทัน การเคลื่อนที่ของผีหัวหลวงแล้วจะสามารถหลีกเลี่ยงหรือทำกิจกรรมบางอย่าง เช่น การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ การเดินทาง การเสี่ยงโชค รวมถึงการตัดผม ตัดเล็บ ลูบไล่น้ำมันของหอม เป็นต้น โดยมีให้ต้องหรือถูกกับผีหัวหลวงหรือทิศที่ผีหัวหลวงอยู่” ในสารานุกรมฉบับเดียวกันนี้ยังกล่าวถึงรูปร่างลักษณะของผีหัวหลวงในแต่ละวันดังนี้

วันอาทิตย์	ผีหัวหลวงเป็น	ช้างเอราวัณ
วันจันทร์	ผีหัวหลวงเป็น	นกตระเวา(กาเหว่า)
วันอังคาร	ผีหัวหลวงเป็น	ยักษ์
วันพุธ	ผีหัวหลวงเป็น	ราชสีห์
วันพฤหัสบดี	ผีหัวหลวงเป็น	เทวดา
วันศุกร์	ผีหัวหลวงเป็น	ราชสีห์
วันเสาร์	ผีหัวหลวงเป็น	พระ

ในการบูชาผีหัวหลวงนั้น เนื่องจากผีหัวหลวงเป็นสิ่งที่ให้ผลร้าย หากจะแก้ไขให้ร้ายกลายเป็นดีนั้นจะต้องมีการเซ่นสรวง ซึ่งในการบูชาที่ต้องใช้เครื่องบูชาที่แตกต่างกันออกไปตามวันและที่อยู่ของผีหัวหลวง คือ

วันอาทิตย์	ใช้หญ้าสามหมวด(ขมวด)และข้าวตอกดอกไม้
วันจันทร์	ใช้ข้าวเปลือกและข้าวตอกดอกไม้
วันอังคาร	ใช้ข้าวเหนียวสามปั้น(ก้อน) เนื้อสัตว์สามชิ้นและข้าวตอกดอกไม้
วันพุธ	ใช้ลูกไม้(ผลไม้) และข้าวตอกดอกไม้
วันพฤหัสบดี	ใช้ข้าวตอกดอกไม้
วันศุกร์	ใช้หญ้าสามหมวด
วันเสาร์	ใช้ข้าวตอกดอกไม้ (The Foundation of Thai Culture Encyclopedia, 1999)

สิ่งเหล่านี้คือภาพสะท้อนของอำนาจเหนือธรรมชาติที่ให้ผลร้ายแก่มนุษย์ ซึ่งสามารถแปลงร่างเป็นสัตว์ เช่น ช้างเอราวัณ นกกาเหว่า และราชสีห์ ในขณะที่เดียวกันผีหัวหลวงยังสามารถเป็นเทวดาและพระซึ่งเป็นตัวแทนของความดีงาม

ความเป็นมงคลที่ตรงกันข้ามอย่างสุดขั้วกับตัวแทนของความอัปมงคลเช่นผีหัวหลวงนี้
ที่ดูจะเหมาะสมกับความเป็นยักษ์มากที่สุด

2.3 สัญลักษณ์ของการข้ามกาลเวลาในอดีต (ปีเก่า) กับกาลเวลา
ในอนาคต (ปีใหม่)

ขุนสังขานต์ในลำนานจะมีบทบาทสำคัญเพียงวันเดียวในรอบหนึ่งปี
นั่นก็คือ วันสังขานต์ล่อง ตามการรับรู้ของชาวล้านนาโดยทั่วไป ซึ่งจะมีธรรมเนียมปฏิบัติ
ของชาวล้านนาในวันสังขานต์ล่องคือ พิธีกรรมดำหัว (สระผม) ตนเอง โดยจะทำพิธีกรรมนี้
บริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ ทางสี่แยกอันเป็นสหมรรคา หรือบริเวณทำนน้ำตามแต่จะสะดวก
และขณะที่ดำหัวนั้นจะต้องหันหน้าไปยังทิศอันเป็นมงคลของปีนั้น ๆ เมื่อดำหัวชำระล้าง
ร่างกายของตนเองแล้วจะนุ่งผ้าใหม่ ทัดดอกไม้อันเป็นดอกไม้นามปี เพื่อชำระล้าง
สิ่งอัปมงคลที่ไม่พึงปรารถนาให้ตกไปกับกาลเวลาเก่าในช่วงเปลี่ยนถ่ายของกาลเวลา
ในปีเก่า โดยฝากไปกับขุนสังขานต์ที่ล่องไปในวันสังขานต์ล่อง เพื่อก้าวเข้าสู่กาลใหม่
ในปีใหม่ ดังที่ปรากฏในปฏิทินลำนานฉบับวัดธาตุคำ ปีพุทธศักราช 2557 ดังนี้
“ในวันสังขานต์ไปนั้นจึ่งหื้อพากันสระเกล้าดำหัวยังแม่น้ำทางไควเอาไม้ใหญ่นอกบ้าน
ชายคา อว้ยหน้าไปสูทิสะหนใต้ แล้ว เอาน้ำส้มป่อยดำหัว อาบองค์สรงเศศเกล้า
ด้วยมนต์วิเศษ สรูปเกท เป็นคาถา ว่า สัพพะทุกขา สัพพะพยา สัพพะอันตรายา
สัพพะคะหา สัพพะอุปะทะวา วินาสันตุ ว่า ๓ หน ปีนี้ศรีอยู่หน้าผาก กาลกนิณณียู่นม
จัญไรอยู่ปลายมือ เอาส้มป่อยเช็ดขวางเสีย ปีนี้ผีหัวหลวงเป็นยักษ์ อยู่ทิศตะวันตก
ดำหัวอย่าบิ่นหน้าไปทางทิศนั้น แล้วมานุ่งผ้าใหม่ เหน็บดอกไม้นามปี ปีนี้ดอกกาสะลอง
(ดอกปีบ) เป็นพญาดอกควรเอามาเหน็บ เกศเกล้ามวยผมและเหน็บไว้ประตูบ้าน
ประตูเรือน เป็นมงคละ จักอยู่สุขสวัสดิชะและ”

ในขณะเดียวกันในวันสังขานต์ล่องนี้ตามเรื่องเล่ามขปาฐะที่เล่า
สืบทอดกันมาช้านานและเป็นภาพจำของชาวล้านนาจะมีปู่สังขานต์และย่าสังขานต์
ซึ่งมีบุคลิกลักษณะเป็นคนแก่ขาย - หญิง นุ่งผ้าแดง สะพายถุงย่ามใบใหญ่ สูดบุหรืรมานโต
ล่องแพไปตามลำน้ำ แต่ก็เป็นเพียงเรื่องเล่าเท่านั้นเพราะไม่มีใครได้พบเห็นปู่สังขานต์
และย่าสังขานต์เลยสักครั้ง ธรรมเนียมปฏิบัติอีกประการหนึ่งคือการจุดประทัด หรือ
สะเือก (อ่านว่า สะเือก) ไล่ปู่สังขานต์ ย่าสังขานต์ บ้านใดที่มีปืนก็จะยิงปืนไล่ นอกจากนี้
ชาวบ้านก็จะนำไม้ไปเคาะตามต้นไม้ เพื่อให้ผลิดอกออกผลงาม นอกจากนี้จะมีการ
ทำความสะอาดบ้านเรือน เผาขยะ โดยถือว่าขยะที่เผาในวันสังขานต์ล่องนี้คือสิ่งที่

ไม่ดีไม่งาม คือเสนียดจัญไร ความเป็นอัมมงคลทั้งปวงและเคราะห์กรรมต่าง ๆ ซึ่งผู้ที่จะนำพาสิ่งอันไม่ดีไม่งามเหล่านี้ไปจากโลกมนุษย์ก็คือปูสังฆานต์และย่าสังฆานต์ที่จะเดินทางเก็บกวาดสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ในวันสังฆานต์ล่องของทุก ๆ ปี ภาพของปูหรือย่าสังฆานต์ แท้จริงแล้วเป็นสัญลักษณ์ของกาลเวลาที่ล่วงเลยไป ชะมุดผลอยหรือสิ่งปฏิกูลเป็นตัวแทนของสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาหรือสิ่งอัมมงคล คนโบราณสร้างภาพขึ้นแล้วเสกสรรปั้นแต่งเติมรสโดยการให้ยิงปืนหรือจุดประทัด ยิงตะไล ขบไล่เพื่อกดดันสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาให้เลื่อนไหล ล่องไปกับกาลเวลา เป็นการผลักดันสิ่งอัมมงคลให้ผ่านไปกับปีเก่านั่นเอง (Thamathi, 2014, pp. 115 - 156)

2.4 สัญลักษณ์ของชุดคำพยากรณ์ของหนังสือปีใหม่เมืองหรือประกาศสงกรานต์และปฏิทินบัตร

การเดินทางของขุนสังฆานต์จากราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษ ถือเป็น การหมุนของโลกที่มีความสัมพันธ์กับพระอาทิตย์ดวงดาว และดวงจันทร์ทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นอากาศ ปริมาณน้ำฝน หรือสภาพดิน การคำนวณตามหลักโหราศาสตร์ที่ต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงวันและเวลาในช่วงขึ้น ศักราชใหม่นี้เป็นการสมมุติการเดินทางของสุริยเทพว่าจะเดินทางไปด้วยพาหนะใด ทรงอาภรณ์ใด ถืออาวุธหรือสิ่งของใด มีอิริยาบถในขณะที่เดินทางอย่างไร เดินทางจาก ทิศใดไปสู่ทิศใด เดินทางยามใดไปถึงยามใด มีนางเทวดานางใดมารอรับและรอรับด้วย อิริยาบถใด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลให้คำพยากรณ์ในแต่ละปี ออกมาแตกต่างกัน คำพยากรณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือปีใหม่เมืองนี้ ทำให้คน ในสังคมล้านนาได้ล่วงรู้อนาคตและจะได้เตรียมความพร้อมในการรับมือกับเหตุการณ์ ไม่พึงประสงค์ที่อาจเกิดขึ้นตามคำพยากรณ์ได้ ถือเป็นการบริหารความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น ในอนาคต ทั้งนี้ รวมถึงการปฏิบัติตนถูกต้องตามธรรมเนียมปฏิบัติที่ปรากฏในปฏิทิน บัตรล้านนาที่มีการคำนวณ วันดี – วันเสีย ด้วย เช่น การไม่เผาศพในวันเก้ากอง

[illegible]

กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ บรรพชนและสิ่งลี้ลับทั้งมวล ผู้คนที่อยู่นอกเขตเมืองก็จะเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจในการเชื่อมต่อกับสิ่งเหล่านี้เนื่องจากคนเหล่านี้ยังคงสืบจาริตเดิมก่อนรับศาสนาแล้ว ต่อมาพิธีกรรมการแห่แก่นนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นขุนสังขานต์ในสมัยเจ้านางบัวสวรรค์³ ข้อมูลดังกล่าวได้สอดคล้องกับพงศาวดารเมืองเชียงตุงในบางส่วนเท่านั้นคือ “ในสมัยพระยาแก้วมรกต ได้เกิดไฟไหม้ห้วยปูนในปีคดีย จุลศักราช 772 ในปีนั้นเกิดความแห้งแล้งในเมืองชินเชียงตุงมากนัก พระยาแก้วมรกตจึงถามโหรทั้งหลายถึงสาเหตุที่เมืองแห้งแล้ง โหรทั้งหลายจึงทูลว่า เมืองชินนี้เป็นเมือง “นามจันทร” ควรปั้นรูปราหูคาบพระจันทร์ ก่อเจดีย์ทรายบูชาในวันสังขานต์ไปและจัดขบวนแห่ไปบูชาที่ริมแม่น้ำชิน พระยาแก้วมรกตจึงนำหมู่เสนาพร้อมคนเมืองยกหมู่ไปบูชาตามคำแนะนำของโหร และได้นิมนต์พระสงฆ์วัดจอมทอง 4 รูป ไปสวดมนต์พุทธรังศา สวดถึงตอนกฤษณะฉณกัตถก ฟากีร้องมากนัก พระสงฆ์ก็หนีไปหลบฝนที่สะพานมุง สะพานแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “ข้าวฟ้าว” ด้วยเดชานุภาพแห่งพระรัตนตรัยและการที่โหรแต่งรูปกบจินตวงจันทร ฝนก็ตกลงมาชุ่มเย็น พระยาแก้วมรกตจึงกล่าวว่าที่นี้เป็นชัยภูมิที่ดีนักควรจะเป็นที่บูชาเทวดา สำหรับทำวพญาและราชานุคนเมืองในภายหลัง” ต่อมาจึงมีจาริตประเพณีการบูชารูปกบจินตวง เอาหมอมือมาสวดพุทธรังศา ก่อเจดีย์ทรายถวายในวันสังขานต์ไป (Swangpanyangkoon, 1990, p. 37) ทั้งนี้ไม่ปรากฏในเรื่องการติดกลอนนันทเกร็ดและการแห่แก่นในพงศาวดารแต่อย่างใด

ทั้งนี้ การมองตำนานปรัมปราเรื่องขุนสังขานต์ของล้านนาทั้งในวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์และขุนสังขานต์ของเชียงตุงทำให้มองเห็นภาพสะท้อนของความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและเชียงตุงที่ผ่านขุนสังขานต์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมได้ดังนี้

4. ลักษณะเด่นของขุนสังขานต์เชียงตุง

ส่วนขุนสังขานต์เชียงตุงนับได้ว่ามีบทบาทเป็นอย่างมากในเทศกาลสงกรานต์ของเชียงตุงซึ่งมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรมเชิงอำนาจทางวัฒนธรรม ข้อมูล

³ จากข้อมูลเจ้าสุคนธา ณ เชียงใหม่ ซึ่งเป็นเจ้านางเชียงตุงที่แต่งงานกับเจ้าเชียงใหม่ ได้เล่าเรื่องการแห่กลอนที่ลัวะ (ปลั่ง-ไตตอย) เป็นคนตี และ จะมีคนแต่งตัวแปลกประหลาด เดินนำให้คนรูดน้ำส้มป่อยไปตลอดทาง เรียกว่าตัวสังขาร (ตามหนังสือ) ซึ่งเจ้าสุคนธาได้ไปอยู่ที่เชียงใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2478 การเกิดขุนสังขานต์แบบใหม่นี้จะเกิดหลังจากนั้น อีกหลายปี ซึ่งเจ้านางบัวสวรรค์ก็ยังอาศัยที่หอคำอยู่ จนถึงปี พ.ศ. 2522 จึงเสียชีวิต และหอคำถูกทำลายลงเมื่อปี พ.ศ. 2534 (ไพศาล จ้าวทอง. 2560. นครเชียงตุง. หน้า 272)

จากการสัมภาษณ์นายจันทน (Sai Tun Leng) ลูกเขยของสล่าน (Sara Noan) ผู้ช่วยในการสร้างขุนสังขานต์เมืองเชียงตุงพบว่า ขุนสังขานต์ของเชียงตุงไม่มีกฎเกณฑ์ในเรื่องเครื่องประดับร่างกายของขุนสังขานต์ แต่จะให้ความสำคัญต่อพาหนะของขุนสังขานต์ ซึ่งตรงกับพาหนะของพรหมธิดาทั้ง 7 คน ที่ขึ้นไปเพื่อสังหารพระพรหมตามอุบายของพระอินทร์ดังที่ปรากฏในเรื่องปรัมกับปี่ห้าวช้างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นดังนี้

วันอาทิตย์	นาค
จันทร์	งู
อังคาร	ครุฑ
พุธ	ควาย
พฤหัสบดี	ม้า
ศุกร์	วัว
เสาร์	ยักษ์

ภาพของขุนสังขานต์เชียงตุงแม้ว่าจะถูกปรับเปลี่ยนมาจาก “แก่น” ที่เป็นอวัยวะเพศชาย ที่ถูกตั้งไว้หน้ากลอง อันเป็นเครื่องแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ ก่อนที่จะกลายเป็นขุนสังขานต์ในเวลาต่อมา ทั้งนี้การจัดพิธีตักกลองที่เป็นจุดเริ่มต้น ขบวนขุนสังขานต์บริเวณกาดเก่าจึงเป็นภูมิทัศน์ทางการเมืองและเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองที่ยังคงใช้เป็นพื้นที่การแสดงตัวตนของเชียงตุงที่สำคัญตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามเรื่องขุนสังขานต์เชียงตุง ทำให้ได้พบเรื่องเล่าการกำเนิดแห่งขุนสังขานต์นี้เป็นการเชื่อมโยงระหว่างการประกอบสร้างภูมิทัศน์เมืองของเชียงตุง ระหว่างอาณาจักรและหลังอาณาจักร ที่เชื่อมโยงตำนานต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เป็นงานประเพณีที่แสดงต่อภัยความมียูของพื้นที่ต่าง ๆ ของอำนาจเจ้าฟ้าดั้งเดิมตามตำนานเมืองเชียงตุง เมื่อการสร้างเมืองมาเป็นเมือง “นามจันทร์” ที่ต้องมีผู้หญิงปกครอง หรือถ้าเป็นผู้ชายจะต้องมีการขึ้นครองเมืองสองครั้งโดยครั้งแรกจะต้องพลัดพรากเมืองไป ดังนั้น เมื่อสมัยพระเจ้าเจ็ดพันตุมาครองเมืองเชียงตุงนี้ พระเจ้าผายุเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ให้เจ้าเจ็ดพันตุมอบเมืองให้พระสงฆ์ที่เชียงใหม่เป็นเวลา 7 วัน ก่อนที่จะมอบคืนให้เจ้าเจ็ดพันตุอีกครั้ง

เมื่อเกิดเหตุการณ์ภัยแล้งอย่างหนักในสมัยของพระยาแก้วมรกต รวมถึงเหตุการณ์ไฟไหม้ห้วยปูนตามที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองเชียงตุงแล้วนั้น จึงมีการ

แก่เคล็ดซึ่งจะต้องทำพิธีในวันสงกรานต์ โดยจะต้องมีการตีกลองโดยคนปลั่งและนำแก่น (อวัยวะเพศชายที่ทำขึ้นมาจากท่อนไม้) มาทำพิธีแห่ไปยังพื้นที่บริเวณที่เรียกว่า หล้าเมือง หรือ ล้องกบในปัจจุบัน เพื่อนำแก่นที่แห่นั้นมาเช่นสังเวียให้แก่นางแก้วหิหลวง หญิงสาวชาวเชียงใหม่ที่เสียชีวิตจากการตรอมใจตายในบริเวณนั้นเพราะไม่ได้พบหน้าชายคนรักชาวเชียงตุง โดยในปัจจุบันมีกิจกรรมหลักสามอย่างคือ การตีกลองนันทเกรี เพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้าย การรดน้ำขุนสังขานต์ เพื่อความมั่งคั่งและความมีสุขภาพดี การทำพิธีสร้างรูปกบที่ล้องกบ เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเป็นข้อมูลสั้น ๆ ที่แสดงถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้น ความหมาย และการสืบทอดมาอย่างยาวนาน เมื่อได้พิจารณาขุนสังขานต์ในบริบทของเชียงตุงมาแต่ดั้งเดิม ดังต่อไปนี้

4.1 สัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และพิธีขอฝน

“การแห่แก่น” นี้ถือเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่าเป็นพิธีดั้งเดิม ซึ่งการนำแก่น (อวัยวะเพศชายที่ทำขึ้นมาจากท่อนไม้) มาทำพิธีแห่หลังจากคนปลั่งตีกลองทั้งวันทั้งคืนแล้วไปยังพื้นที่บริเวณที่เรียกว่า หล้าเมือง หรือ ล้องกบในเทศกาลสงกรานต์ของเชียงตุง เดิมนั้นเป็นการแห่ “แก่น” ที่หมายถึงอวัยวะเพศชาย ก่อนจะมาเป็นการแห่ขุนสังขานต์ โดยมีเหตุที่กลายมาเป็นขุนสังขานต์เนื่องจากเจ้านางบัวสวรรค์เห็นว่าไม่เหมาะสม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นหลังที่เจ้าเชียงตุงได้รับการศึกษาสมัยใหม่จากอาณานิคมอังกฤษแบบวิกตอเรียนซึ่งเป็นแนวทางการขัดเกลากลายเป็นผู้มีมารยาททางสังคมและอายุต่อเรือนร่าง การเปลี่ยนแปลงในยุคนี้เกิดขึ้นโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นอาณานิคมตะวันตกหรือสยาม รวมถึงไม่นิยมมีภรรยาหลายคนเช่นกัน การแห่แก่นนั้นเป็นสัญลักษณ์ของเพศชายและการนำมาบวงสรวงแก่นางแก้วหิหลวงอันเป็นเพศหญิง โดยอาจใช้สัญลักษณ์เป็นกบ ซึ่งก็หมายถึงเพศหญิงและความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง

ขุนสังขานต์เชียงตุงถือเป็นการประกอบสร้างขึ้นใหม่ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเรื่องขุนสังขานต์ว่า เป็นการปรากฏตัวหลังอำนาจเจ้าฟ้าอ่อนแรงลง เนื่องด้วยการสร้างขุนสังขานต์ไม่เป็นไปตามระบบเกณฑ์แรงงานเดิมของเมืองที่เป็นระบบเกณฑ์แรงงานไพร่ เจ้าฟ้าจะเป็นผู้กำหนดหน้าที่ให้ใครทำ หรือมอบหมายให้ชุมชนใดมีหน้าที่ทำงานให้เจ้าฟ้า แต่การสร้างขุนสังขานต์นี้ “โคปาก้า” ซึ่งหมายถึงคณะกรรมการอุปถัมภ์ศาสนา เป็นผู้มอบหมายให้สร้างขึ้น ในการทำขุนสังขานต์นี้ สล่านล แห่งบ้านน้ำพุ (น้ำพุร้อน) สร้างขุนสังขานต์มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2556 จากบ้านป่าแดงกลางเมืองเชียงตุง สล่านลเรียนวิชาการปั้นมาจากเมืองยอง แล้วมาทำงานสร้างรูป

เคารพบูชานี้ในวัดที่เมืองเชียงตุง เช่น นางธรณี เทวดา และรูปเจ้าท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น เจ้าคำแดงและรูปวีรบุรุษท้องถิ่นในตำนานของเชียงตุง โดยมีจายจุนแรงลูกเขยของ สล่านลเป็นผู้ช่วย เมื่อสร้างเสร็จแล้วนั้น ในวันที่ 13 จะเคลื่อนขบวนไปยังพื้นที่พิธีคือ บริเวณที่เรียกว่า กาดเก่าหรือกาดเจ้าฟ้าที่มีผู้เจ้าฟ้าวอยู่อีกฟากหนึ่งของถนน

ภาพที่ 2 ภาพขลุ่ยสังขานต์เมืองเชียงตุง ประเทศเมียนมา ฝีมือการสร้างของพ่อสล่านล และคุณจายจุนแรง

Adapted from “Khunsangkhan, Kengtung, Myanmar, the art by Sara Noan, and Sai Tun Leng,” by Rector Leng, 2021, <https://www.facebook.com/roctor.leng>

ทั้งนี้ พิธีการตักลงนันทเกรี การแห่แค้น และเรื่องนางแก้วนี้ ยังไม่พบการกล่าวถึงในเอกสาร (ขณะที่ศึกษาเรื่องนี้ พ.ศ.2564) แต่สำหรับงานพิธีนั้น ได้มีการกล่าวถึงว่าเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน แต่มีการเปลี่ยนจาก “แค้น” มาเป็น “ขลุ่ยสังขานต์” โดยเจ้านางบัวสวรรค์ ในช่วงหลังอาณานิคมอังกฤษเท่านั้น

4.2 สัญลักษณ์ของนามธรรมเชิงอำนาจทางวัฒนธรรม

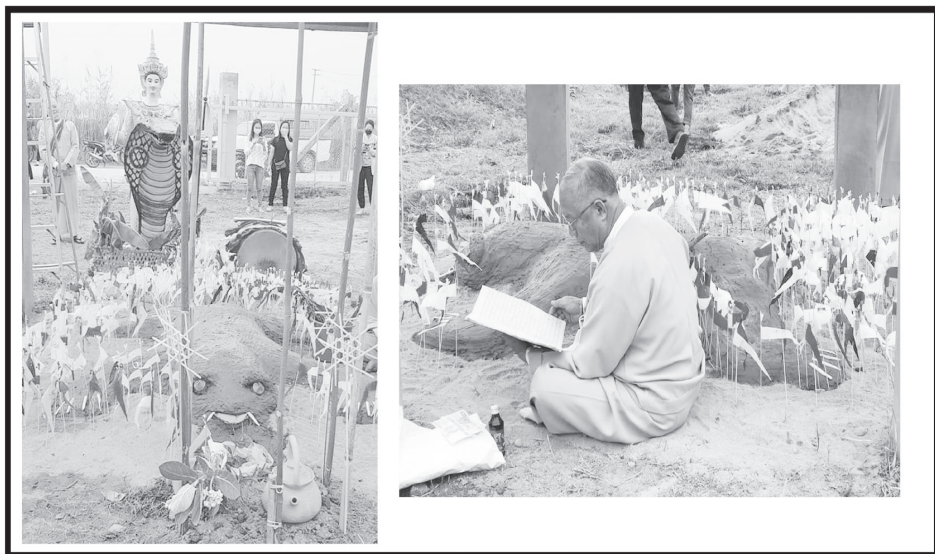
อาจกล่าวได้ว่าเรื่องการทำบพิที่ล่องกบเพื่อเชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ เดิมของเมืองเชียงตุงในอดีต และเปลี่ยนเมื่อรัฐจารีตกำลังกลายเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ต้องการสร้างพื้นที่ความรู้ใหม่ให้กับประเพณีรัฐสมัยใหม่ โดยนำเรื่องขลุ่ยสังขานต์ จากลำนามาปรับใช้ทดแทน “แค้น” ที่จับต้องได้มาเป็น “ขลุ่ยสังขานต์” ที่เป็นสัญลักษณ์ ที่เป็นนามธรรมเชิงอำนาจทางวัฒนธรรม ซึ่งแต่ละกิจกรรมดังกล่าวมีการเชื่อมโยง

ความเป็นภูมิทัศน์เมืองและอำนาจเจ้าฟ้าและความสัมพันธ์ของเชียงใหม่ (ล้านนา) และ เชียงตุงเช่นกัน หากพิจารณาจากพิธีกรรมที่เกิดขึ้นดังต่อไปนี้

พิธีในวันสังขานต์ล่องนี้มีสามขั้นตอน ขั้นตอนแรกจะเป็นการ กล่าวเชิญเทวดา ขั้นตอนที่สองเป็นการทักลองเริ่มด้วยการกล่าวถามตอบเพื่อทำความ รู้จักทดลอง ว่าทดลองนี้ชื่ออะไร ดืออย่างไร ขั้นตอนสุดท้ายจะเป็นพิธีตักลองอวยพรให้เมือง สงบสุขและมั่งคั่ง จากนั้นจึงให้กลุ่มคนปลั่งเข้ามาฟ้อนตักลองหนึ่งชุด เมื่อจบแล้ว ก็จะเป็นการเวียนตักลองทั้งวันทั้งคืน พร้อมกับการรดน้ำขุนสังขานต์ไปด้วยจนถึงเวลาบ่าย วันสังขานต์ล่อง ซึ่งขุนสังขานต์นี้จะมาตั้งที่บริเวณพิธีหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ท้ายขุนสังขานต์จะเป็นพื้นที่ตักลองนันทเรี โดยกลุ่มคนปลั่ง (ไตหลอย) ซึ่งการตักลองนี้ จะเป็นการตักลองต่อเนื่องกันทั้งวันทั้งคืนไม่มีหยุด โดยกลุ่มคนปลั่งนี้เป็นการกำหนด มาตั้งแต่สมัยเจ้าแก้วมรุ ว่าต้องให้คนกลุ่มนี้เท่านั้นที่ตักลอง แต่เดิมคนปลั่ง (ไตหลอย) อาศัยบริเวณใกล้พื้นที่กาดเก่า แต่เนื่องจากเมืองขยายตัวขึ้นมีคนเข้ามาอยู่มาก คนปลั่ง มีจำนวนลดลง ทำให้ไม่สามารถให้คนปลั่งในพื้นที่มาตักลองได้ตลอดเวลา ดังนั้น จึงมี การมอบหมายให้คนปลั่งในพื้นที่บ้านปางล่อได้ มาทำหน้าที่แทนในปัจจุบัน แต่ก็ยังมี คนปลั่งที่อื่นมาร่วมด้วยเช่นกัน ในกิจกรรมการตักลองนี้มีการบริจาคเงินให้กับคนปลั่ง ที่มาตักลองนี้ด้วย ทำให้หมู่บ้านมีในรายได้จากการทำบุญเข้าส่วนกลางจำนวนมาก ซึ่งเปลี่ยนจากการอุปถัมภ์จากเจ้าฟ้ามาเป็นภาระจตุตจจากชาวเมืองในกิจกรรมตักลองนี้

ขบวนขุนสังขานต์มีการนำขบวนโดยคนที่สืบทอดให้แสดงเป็น เจ้าเมืองที่เป็นตระกูลที่สืบทอดมาอย่างยาวนานแต่ไม่ใช่เชื้อสายเจ้าฟ้าแต่อย่างใด เป็นผู้นำขบวนต่อด้วยขบวนคนตักลองและกลองนันทเรี ต่อจากนั้นก็จะเป็นขุนสังขานต์ จากบริเวณกาดเก่าไปยังล่องกบ ชาวบ้านจะรดน้ำขุนสังขานต์ไปตลอดทาง เส้นทาง การแห่ขุนสังขานต์เพื่อไปยังสู่จุดหมายนั้นเป็นการเดินทางขึ้นทางเหนือซึ่งเป็นพื้นที่ ภูมิทัศน์ของท้ายเมืองที่แม่น้ำเงินไหลไป โดยต้นแม่น้ำเงินอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของเมืองไหลขึ้นเหนือไปรวมกับแม่น้ำหลายและไหลไปลงแม่น้ำโขงที่สบหลาย

ในวันงาน (14 เมษายน) ตอนเช้าชาวบ้านเชียงต้ง จะไปยังที่ท่า พิธีเพื่อสร้างกบจากดินเหนียว เป็นกบตัวใหญ่ขนาดสองเมตรนอนบนพื้นดินทางขา ทั้ง 4 ออก ด้านบนเป็นประราพีธีสำหรับไว้เครื่องบูชา เมื่อขุนสังขานต์มาถึงจึงเริ่มพิธี โดยให้ขุนสังขานต์มาแต่งงานกับกบแล้วนำทั้งหมดไปลงน้ำเงินเป็นอันเสร็จพิธีหลัก หลังจากเสร็จพิธีแล้วชาวบ้านจะเข้ามานำชิ้นส่วนต่าง ๆ ของขุนสังขานต์และกบกลับบ้าน เพื่อเป็นสิริมงคล หลังจากประกอบพิธีกรรมฝนก็มักจะตกลงมาแทบทุกปี

ภาพที่ 3 ภาพพิธีแต่งงานระหว่างขุนสังขานต์กับกบบริเวณล้งกบ
เมืองเชียงตุง ประเทศเมียนมา

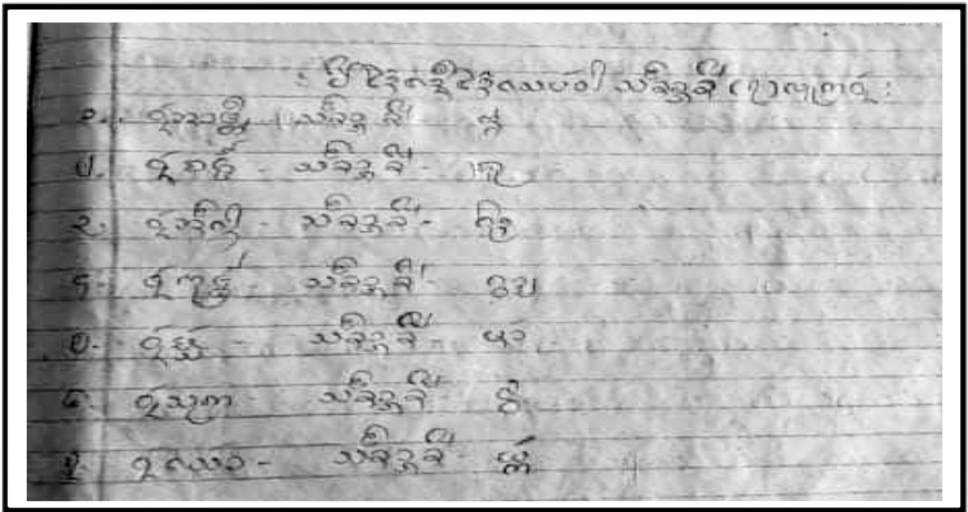
Adapted from “*The Wedding Ceremony of Khunsangkhan and Frog, Long Kob, Kengtung, Myanmar*” by Rector Leng, 2021, <https://www.facebook.com/roctor.leng>

จากพิธีแต่งงานของขุนสังขานต์กับกบ คือขุนสังขานต์ที่เป็นสุริยเทพ ผู้สูงส่งตามความเชื่อที่เลื่อนไหลไปจากล้านนาในยุคสมัยอาณาจักรมอญเพื่อเข้าไปแทนที่ “แก่น” ที่จะต้องประกอบพิธีแห่แก่นไปยังบริเวณล้งกบ เมื่อไปถึงอาจารย์ผู้ประกอบพิธี จะนำไม้แก่นไปแห่เข้าก้นกบ ระหว่างนั้นพระสงฆ์จะสวดมนต์พุทธวัธสาตามทีปรากฏ ในพงศาวดารเชียงตุงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การแต่งงานระหว่างสุริยเทพ เช่น ขุนสังขานต์ ถือเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรมเชิงอำนาจทางวัฒนธรรมกับสัตว์เดรัจฉาน เช่น กบ จึงเป็นประเพณีที่มีการปรับเปลี่ยนจากสัญลักษณ์ทางเพศอันเป็นความเชื่อดั้งเดิม จากการประกอบสร้างใหม่ตามความเห็นของเจ้านางบัวสวรรค์ที่มองว่าไม่เหมาะสม และเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

4.3 สัญลักษณ์ของการเปลี่ยนผ่านของปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่

เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ก่อนวันสังขานต์ไปของเมืองเชียงตุง 7 วัน สล่านลและจายจุนแรงผู้เป็นลูกเขยและทำหน้าที่ผู้ช่วยในการสร้างขุนสังขานต์จะทำการ เริ่มสร้างขุนสังขานต์ตามที่ได้สืบทอดกันมา ขุนสังขานต์เชียงตุงที่ใช้แห่เป็นเพศชาย เช่นเดียวกับล้านนาแต่จะมีความแตกต่างจากล้านนาตรงพาหนะที่ขุนสังขานต์ขี่อาวูและ สิ่งของที่ขุนสังขานต์ถือตามวันที่ตรงกับวันสังขานต์ไปในแต่ละปี เมื่อสร้างขุนสังขานต์

เสร็จแล้วจะมีอาจารย์ผู้ประกอบพิธีมาอัญเชิญขุนสังขานต์ที่บ้านของสล่านลเพื่อไปยังบริเวณพิธี เพื่อประกอบพิธีตีกลองนันทเกรี ก่อนที่จะนำขุนสังขานต์ไปแต่งงานกับกบที่ล่องกบและนำไปล่องน้ำเงิน ขุนสังขานต์นี้จะสร้างขึ้นมาในประเพณีสงกรานต์เท่านั้น และจะนำมาประกอบพิธีในวันสังขานต์ไปเท่านั้น จะไม่สร้างขุนสังขานต์ในวันและเวลาอื่น ๆ เลย ขุนสังขานต์ของเชียงตุงจึงเป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนผ่านปีเก่าเพื่อเข้าสู่ปีใหม่ของชาวเชียงตุง

ภาพที่ 4 ภาพสมุดบันทึกพาหนะที่แตกต่างกันในแต่ละปีของขุนสังขานต์ของพ่อสล่านล บ้านน้ำพุ เมืองเชียงตุง ประเทศเมียนมา

Adapted from “Sara Noan Note of Khunsang Khan’s Different Vehicles in Each Year, Ban Namphu, KengTung, Myanmar,” by Sara Noan, 2017.

4.4 สัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเชียงตุง

เมื่อถึงช่วงบ่ายวันสังขานต์ล่อง จะมีการเคลื่อนขบวนเพื่อนำขุนสังขานต์ไปล่องน้ำเงิน (น้ำขุ่น) ซึ่งแต่เดิมบริเวณที่นำขุนสังขานต์ไปล่องน้ำเงินนั้นทำพิธีบริเวณที่เรียกว่า “หล้าเมือง” หมายถึงบริเวณท้ายเมือง ตรงที่เป็นจุดสิ้นสุดเขตเมือง ไม่เพียงเท่านั้นบริเวณนี้ยังเป็นช่องเขาที่น้ำเงินผ่าน สอดคล้องกับตำนานเมืองเชียงตุงที่มีพระฤๅษีมีชื่อว่าตุงคฤๅษี เอาไม้เท้ามาขีดภูเขาให้เป็นช่องเขา เพื่อระบายน้ำออกพื้นที่และกลายเป็นเมืองเชียงตุงปัจจุบันนี้ แต่ปัจจุบันการเดินทางมายังพื้นที่นี้ไกลเกินไป จึงได้หยุดสิ้นสุดการล่องขุนสังขานต์ในบริเวณกำแพงเมืองทิศตะวันตกที่ติดลำน้ำเงินในบริเวณที่เรียกว่า “ล่องกบ” การเดินทางจากกาดเก่ามาทางเหนือเพื่อตามเส้นทางน้ำเงิน

ที่ไหลขึ้นทางทิศเหนือ บริเวณที่น้ำขุนสังขานต์ล่องไปกับลำน้ำเงินนั้นเป็นบริเวณที่มีพิธีการสร้างกบ (กินเดือน) ไว้ที่ริมน้ำเงินด้วย การสร้างกบนี้อาจทำให้คิดเชื่อมโยงไปกับกลุ่มคนตระกูลภาษาไทที่มีการทำพิธีเกี่ยวกับกบ ที่หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ แต่สำหรับกรณีเชียงตุง อาจตีความได้อีกทางหนึ่งคือ ความเชื่อที่มีการทำนายว่าเชียงตุงเป็นเมืองนามจันทรนั้น วิธีการแก้เคล็ดดังกล่าวก็คือต้องมีกบมากินเหมือนจันทรปราคา ในกรณีเชียงตุงกบจึงหมายถึงราหูได้เช่นกัน การสร้างกบบริเวณริมน้ำเงินนั้น แต่เดิมเจ้าฟ้ากำหนดให้เป็นหน้าที่ของบ้านเชียงต้าง ซึ่งเป็นนามที่คล้ายกับเชียงตุง เป็นคนสร้างกบและทำพิธีบริเวณนั้น มีการอ่านพบสาเล่าเรื่องเมืองเชียงตุงในการทำพิธีด้วย การทำกบนั้นต้องใช้ปัจจัยในการทำงาน การเข้าไปยังตลาดเพื่อขอรับบริจาคจากศรัทธาเชียงตุง เป็นสิ่งที่ต้องกระทำ การระดมทุนแบบนี้ช่วยให้ประเพณีต่าง ๆ ดำเนินไปได้จากการร่วมแรงร่วมใจกันของชาวเชียงตุง จะมีการสร้างกบน้อยขึ้นมาเพื่อเป็นบริวาร 10 - 15 ตัวเท่านั้น พื้นที่ที่แห่ขุนสังขานต์ตามที่ได้กล่าวมานั้นถือเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอีกพื้นที่หนึ่งของเมืองเชียงตุง

5. ความแตกต่างระหว่างขุนสังขานต์ล้านนากับขุนสังขานต์เชียงตุง

ขุนสังขานต์ของล้านนามีความแตกต่างจากเชียงตุง โดยขุนสังขานต์ของเชียงตุงจะปรากฏตัวตนในพิธีกรรม ส่วนขุนสังขานต์ล้านนาอยู่ในปฏิทินและประกาศสงกรานต์เท่านั้น การกำหนดขุนสังขานต์ในแต่ละปีจะมีความแตกต่างจากเชียงใหม่ แต่ตรงกันที่กำหนดว่าหากวันสังขานต์ล่องตรงกับวันใดในหนึ่งสัปดาห์ขุนสังขานต์ก็จะเป็นลักษณะตามวันนั้น

ขุนสังขานต์ของล้านนานั้นตามเอกสารโบราณแต่ละฉบับจะมีความแตกต่างในเรื่องของพาหนะในการเดินทาง และรายละเอียดของชุดคำพยากรณ์ของแต่ละฉบับที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นการใช้ลักษณะของขุนสังขานต์และพาหนะของขุนสังขานต์ส่วนใหญ่จะใช้ตามคณะกรรมการชำระปฏิทินและหนังสือปีใหม่ของล้านนา ในส่วนของขุนสังขานต์ของเชียงตุงนั้นเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากล้านนา และเป็นการประกอบสร้างขึ้นมาใหม่ จึงทำให้ขุนสังขานต์ของเชียงตุงจึงมีลักษณะเป็นเพศชาย ตามการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมของล้านนา แต่ก็ยังคงพาหนะของขุนสังขานต์ตามเอกสารลายลักษณ์เรื่องปฐมกัปบัวข้างที่กล่าวถึงที่มาของนางสงกรานต์ทั้ง 7 คือ 1. นางธัมมรังสี 2. นางมโหพระ 3. นางนันทา 4. กิริณฑา 5. นางจุฬคันธา 6. นางรินทา 7. นางตัมโพธา ซึ่งมีความแตกต่างในด้านตัวเอกที่ปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์นี้

จะเป็นพรหมธิดา 7 นางที่เกิดจากเหงื่อโคลของพระพรหมแต่ถูกพระอินทร์ออกอุบายว่า หากนางใดสามารถตัดเศียรของพระพรหมได้จะยกให้เป็นชายา ซึ่งมีอาวุธเป็นเส้นผมของพรหมธิดา 7 นางรวมกัน 7 เส้น ผู้ที่เป็นเลื่อยหรือกบสายผม โดยแต่ละนางจะผลัดกันชี้พาหนะเข้าไปตัดเศียรของพระพรหมดังนี้ วันอาทิตย์นางธัมมรังสีขึ้นาค วันจันทร์นางมโหระขิง วันอังคารนางนันทาชีครุฑ วันพุธนางกิริณาทาชีควาย วันพฤหัสบดีนางจุณคันธาม้า วันศุกร์นางรินทาชีวัว วันเสาร์นางตัมโพธาชียักษ์ แต่ทั้ง 6 นางก็ไม่สามารถกระทำไดจนกระทั่งเมื่อนางตัมโพธาผู้เป็นน้องคนสุดท้องชี้ยักษ์เข้าไปในวันเสาร์ และสามารถตัดเศียรของพระพรหมได้สำเร็จ

ทั้งนี้ เรื่องราวของขุนสังขานต์ในลำานานี้ไม่มีอนุภาคของการตัดเศียรพระพรหมปรากฏในเอกสารประเภทลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะแต่อย่างใด หากเพียงแต่ปรากฏเรื่องราวของขุนสังขานต์ที่มาในฐานะสุริยเทพ ผู้มีบุคลิกลักษณะรวมถึงอารมณ์เครื่องประดับกายที่งดงาม อลังการ สิ่งที่ขุนสังขานต์ถือในขณะเดินทางที่คงไว้ด้วยความสง่างาม งามอาบนาพาหนะในการเดินทางที่แตกต่างกันไปในแต่ละวัน รวมถึงการที่มีนางเทวดาแต่งกายงดงามมารับขุนสังขานต์ด้วยอิริยาบถที่แตกต่างกันไปเช่นกัน ทั้งนี้ ตำนานสงกรานต์ของลำานานี้ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ไม่มีที่มาเรื่องการตัดเศียร เพราะตามความเป็นจริงแล้วพระพรหมมีกายทิพย์ ไม่สามารถฆ่าให้ตายด้วยอาวุธใด ๆ และไม่เสพงาม ด้วยเหตุนี้ประวัติความเป็นมาของสงกรานต์ที่เกี่ยวข้องด้วยการตัดเศียรพรหมและตัดหัวยักษ์มารหรือปีศาจ จึงเป็นนิทานที่แต่งขึ้นมาทีหลังเพื่อประกอบการทำนายเท่านั้น (Dokbuakaew, 2003, p. 247)

6. ความสัมพันธ์ระหว่างลำานากับเชียงตุงผ่านขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์

ขุนสังขานต์คือสัญลักษณ์การบอกเวลาในระบบการเปลี่ยนผ่านเวลาเดียวกันของลำานาและเชียงตุงคือเปลี่ยนจากปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่ ถัดจากวันสังขานต์ลองของลำานาหรือวันสังขานต์ไปของเชียงตุงคือวันเนา หรือวันเนาแล้วก็จะเข้าสู่วันพญาวัน คือวันปีใหม่ของลำานาและเชียงตุง หากลำานาไม่ได้ผ่านการปฏิรูปศาสนาความเชื่อและวิถีปฏิบัติก็คงจะดำรงอยู่ เมื่อครั้งสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้สนองพระบรมราชโองการของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ส่งพระธรรมยุติไปสำรวจตามจังหวัดต่าง ๆ แล้วส่งรายงานกลับมาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในรายงานเขียนไว้ดังนี้ว่า “วัดท้องถิ่นมีคัมภีร์และวิถีปฏิบัติที่เป็นของตนเอง พระสงฆ์

ที่วัดต่างจังหวัดท่านา และมีส่วนร่วมในวันนักขัตฤกษ์ของหมู่บ้าน เทศนาโดยใช้ทาน
พื้นบ้านประกอบ มีความรู้เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ศาสนา” (Baker & Phongphaichit,
2014, p. 114) รายงานดังกล่าวจึงเป็นที่มาของการยกเลิกประเพณีดั้งเดิมและยกเลิก
การเรียนการสอนภาษาและอักษรธรรมล้านนาจนทำให้ขาดการเชื่อมโยงองค์ความรู้
เกี่ยวกับความเชื่อและประเพณีท้องถิ่นรวมถึงการยอมรับวัฒนธรรมและความเชื่อจาก
ส่วนกลางเข้ามาสู่ท้องถิ่น เรื่องราวของขุนสังขานต์ที่ปรากฏในคัมภีร์ที่อยู่ในวัดจึงกลายเป็น
สิ่งที่ถูกกลืนเลื่อนไปจากสังคมเมื่อผู้คนในล้านนาอ่านอักษรธรรมล้านนาไม่ออกและ
เขียนไม่ได้ ซึ่งแตกต่างจากเชียงตุงที่ไม่ได้ผ่านการปฏิรูปศาสนา ความเชื่อและวิถีปฏิบัติ
ของผู้คนในสังคมจึงยังคงความเหนียวแน่น โดยที่วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของความเชื่อ
และวิถีปฏิบัติของผู้คนในสังคม

ขุนสังขานต์เชียงตุงคือผู้ชาย เดิมคือ แก่น (อวัยวะเพศชาย) แล้วเปลี่ยน
เป็นขุนสังขานต์ที่เปรียบเสมือนเทพซึ่งหมายถึงตัวแทนของเจ้าเชียงตุงไปแต่งงานกับ
กบ เปรียบเสมือนผู้หญิงท้องถิ่นที่ต้องรับใช้อาณาจักรด้วยการสร้างผลผลิต ความเจริญ
งอกงาม ดังนั้น บทบาทของขุนสังขานต์ที่เชียงตุงจะเป็นเรื่องความอุดมสมบูรณ์และ
ความสงบสุข แตกต่างจากขุนสังขานต์ของล้านนาที่เป็นเรื่องคติของดวงดาวและการ
ให้คนให้โทษเป็นวงจรมหวนเวียนในแต่ละปีรอบละ 7 วัน ขุนสังขานต์ล้านนาจึงเป็น
เครื่องมือการปกครองของระบบเจ้าของล้านนามากกว่าเรื่องความอุดมสมบูรณ์
การเปลี่ยนแปลงจากแก่นสู่ขุนสังขานต์นี้เกิดขึ้นหลังจากที่เจ้าเชียงตุงได้รับการศึกษา
สมัยใหม่จากอาณานิคมอังกฤษแบบวิกตอเรียนซึ่งเป็นแนวทางการขัดเกลากลายเป็น
ผู้มีมารยาททางสังคมและมีความละเอียดอ่อนต่อเรือนร่าง โดยการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้นี้
เกิดขึ้นโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นอาณานิคมตะวันตกหรือไม่ได้เป็นอาณานิคม เช่น กรณี
สยามรวมถึงการมีผัวเดียวเมียเดียวเมื่อสมรสแล้ว แก่นจึงเป็นเพียงสัญลักษณ์ทางเพศ
ที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของเชียงตุงที่ถูกซ่อนในขุนสังขานต์ที่อาจได้รับจากการเลื่อนไหล
ทางวัฒนธรรมไปจากล้านนาโดยผ่านแนวคิดแบบสมัยใหม่ของเจ้าเชียงตุง ทั้งนี้ก็ยัง
คงไว้ซึ่งธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมในอดีต

สรุปผลการวิจัย

ลักษณะเด่นของขุนสังขานต์ล้านนากับเชียงตุงนั้นพบว่าขุนสังขานต์ของ
ล้านนามีความแตกต่างกับเชียงตุง ดังนี้คือ ขุนสังขานต์ล้านนาจะมีบทบาทอยู่

ในปฏิทินและประกาศสงกรานต์และวิถีปฏิบัติตามความเชื่อเท่านั้น และเรื่องราวของขุนสังขานต์ในเอกสารโบราณแต่ละฉบับนั้นจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันทั้งในเรื่องของพาหนะในการเดินทาง และรายละเอียดของชุดคำพยากรณ์ของแต่ละฉบับที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นการใช้ลักษณะของขุนสังขานต์และพาหนะของขุนสังขานต์ส่วนใหญ่จะใช้ตามคณะกรรมการชำระปฏิทินและหนังสือปีใหม่เมืองล้านนา เรื่องราวและการรับรู้เกี่ยวกับขุนสังขานต์ไม่ปรากฏในภูมิภาคอื่นนอกเหนือจากล้านนา แม้ว่าขุนสังขานต์จะถูกเลื่อนไปจากการรับรู้ของคนยุคใหม่อันเนื่องมาจากการเลื่อนไหลของวัฒนธรรมนางสงกรานต์จากไทยภาคกลางและการเปิดรับวัฒนธรรมดังกล่าวเข้ามาอยู่ในการรับรู้ของผู้คนในล้านนาสมัยหลังแต่วิถีปฏิบัติและเรื่องเล่าของขุนสังขานต์ในวรรณกรรมประเภทมุขปาฐะยังคงมีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเหนียวแน่นและมีวิถีปฏิบัติในการรับรู้อาณาเขตสังขานต์ของบางท้องถิ่นที่สืบทอดต่อกันมายาวนาน ขุนสังขานต์จึงเป็นสัญลักษณ์อันเป็นเอกลักษณ์ของล้านนาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและและความเชื่อของชาวล้านนา

ขุนสังขานต์ของเชียงตุงจะปรากฏเป็นตัวตนในพิธีกรรมตามธรรมเนียมปฏิบัติของชาวเชียงตุง ในการกำหนดขุนสังขานต์ในแต่ละปีจะมีความแตกต่างจากล้านนา ซึ่งขุนสังขานต์ของเชียงตุงนั้นเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากล้านนาและเป็นการประกอบสร้างขึ้นใหม่ จึงทำให้ขุนสังขานต์ของเชียงตุงจึงมีลักษณะเป็นเพศชายตามการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมของล้านนา แต่ก็ยังคงพาหนะของขุนสังขานต์ตามที่ปรากฏในเอกสารลายลักษณ์เรื่องปฐมกัปปีหัวช้าง ขุนสังขานต์ของเชียงตุงไม่มีภูเกณฑ์ในเรื่องเครื่องประดับร่างกายของขุนสังขานต์เหมือนล้านนา แต่จะให้ความสำคัญต่ออาวุธที่ขุนสังขานต์ถือและพาหนะของขุนสังขานต์ซึ่งตรงกับพาหนะของพรหมธิดาทั้ง 7 คนที่ขึ้นไปเพื่อสังหารพระพรหมตามอุบายของพระอินทร์ ทั้งนี้ อีกทั้งขุนสังขานต์เชียงตุงจะมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรมเชิงอำนาจทางวัฒนธรรมแม้ว่าจะถูกปรับเปลี่ยนมาจาก “แก่น” ที่เป็นอวัยวะเพศชาย อันเป็นเครื่องแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ก่อนที่จะกลายเป็นขุนสังขานต์ในเวลาต่อมา และพบว่าเรื่องราวของขุนสังขานต์เชียงตุงมีลักษณะเด่นดังนี้คือ เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และพิธีขอฝน สัญลักษณ์นามธรรมเชิงอำนาจทางวัฒนธรรม สัญลักษณ์ของการเปลี่ยนผ่านของปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่ และเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเชียงตุง

การหาขุนสังขานต์นี้เป็นความเชื่อมโยงกับการประกอบสร้างภูมิทัศน์เมืองของเชียงตุงในยุคอาณานิคมและหลังยุคอาณานิคมที่เชื่อมโยงตำนานต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

เป็นงานประเพณีที่แสดงต่อกำยำความมั่งคั่งของพื้นที่ต่าง ๆ ของอำนาจเจ้าฟ้าดั้งเดิมตามตำนานเมืองเชียงตุงที่มีการทำนายเมื่อครั้งการสร้างเมืองซึ่งเป็นเมือง “นามจันทร์” ที่จะต้องมีผู้หญิงปกครอง หากเป็นผู้ชายจะต้องมีการขึ้นครองเมืองสองครั้งโดยครั้งแรกจะต้องพลัดพรากจากเมืองไป ดังนั้น เมื่อสมัยพระเจ้าผายูเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้พระเจ้าเจ็ดพันตูมาครองเมืองเชียงตุงนี้พระองค์ได้ให้เจ้าเจ็ดพันตู มอบเมืองให้พระสงฆ์ที่เชียงใหม่เป็นเวลา 7 วัน ก่อนที่จะมอบคืนให้เจ้าเจ็ดพันตูอีกครั้ง เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงผ่านขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์นั้นจะเห็นว่เส้นทางการแห่ขุนสังขานต์นั้นเป็นเส้นทางจากกาดเก่า เดิมคือบริเวณช่วงเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นตลาดกลางของรัฐจารีตเป็นพื้นที่ทางการเมืองในเชียงตุงมาโดยตลอด ในช่วงการกลับมาเรือ่พื้นเมืองเชียงตุงของล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย โดยพญาผายูให้ลูกชายเจ้าเจ็ดพันตูมาปกครองนั้น ก็ใช้บริเวณนี้เป็นตลาด โดยการเก็บภาษีตลาดเป็นสิ่งที่สร้างรายได้ให้กับเจ้าเมือง แต่ก็กลายเป็นผลร้ายต่อเจ้าเจ็ดพันตูดังที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองเชียงตุงว่า “เจ้า (เจ็ดพันตู)ตายเพราะข้าเก่าที่ชื่อ เลาหยอม ข้าเก่าคนนี้เคยให้เจ้าข้าหลัง เล่นเป็นช้างเป็นม้า ขณะที่เจ้าจะลงเชียงใหม่ได้ตั้งทัพที่กาดตุง ได้แต่งตั้งให้เจ้านาย ท้าวพระยาขุนแสนให้กินเมืองต่าง ๆ ส่วนเลาหยอมก็ให้แค่เก็บส่วยตลาด เลาหยอมขอกินเมืองไล่ เจ้าก็ไม่ยอมให้ เลาหยอมจึงเจ็บแค้นใจ ใช้มีดพกแทงเจ้าเจ็ดพันตูตาย ณ กาดตุง” (Swangpanyangkoon, 1990, p. 35) ซึ่งในการจัดพิธีตักลงเป็นจุดเริ่มต้นขบวนขุนสังขานต์ที่กาดเก่าจึงเป็นภูมิทัศน์ทางการเมืองและเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองที่ยังคงใช้เป็นพื้นที่การแสดงตัวตนของชาวเชียงตุงในปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงผ่านขุนสังขานต์ ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงถือเป็นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นในระบบเครือญาติ ที่กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายได้มอบเมืองเชียงตุงให้บุตรชายคือเจ้าเจ็ดพันตูมาปกครอง อีกทั้งล้านนาก็ยังเข้าไปอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าในระยะหลังอีกด้วย และมีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าเมืองเชียงตุงและเจ้าเมืองเชียงใหม่ในสมัยหลัง ความสัมพันธ์กับเชียงตุงจึงมีความใกล้ชิดกับล้านนามากกว่าพม่าแต่ก็ยังเปิดรับวัฒนธรรมและแนวคิดบางอย่างจากพม่าถึงแม้ว่าเมืองเชียงตุงจะมีกลุ่มวัฒนธรรมที่หลากหลายจากชาติพันธุ์จำนวนมาก รวมถึงความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ของประเทศสหภาพเมียนมาก็ตาม ความแตกต่างนั้นถูกรักษาระยะห่างไว้ด้วยพรมแดนทางภาษา นิเวศศาสนา ประวัติศาสตร์ และลำดับชั้นทางสังคม

อภิปรายผลการวิจัย

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบลักษณะเด่นของขุนสังฆานต์ล้านนา กับ เชียงตุงพบว่าลักษณะเด่นของขุนสังฆานต์ล้านนาคือ จะมีลักษณะตามบุคลาธิษฐานว่าขุนสังฆานต์เป็นสุริยเทพและเป็นเพศชายมีความองอาจ แก้วกล้าสามใส่อาวุธทั้งด้ามประดับประดาไปด้วยรัตนชาติ จะถือสิ่งของต่าง ๆ และมีอิริยาบถต่างกันไปในแต่ละปีและทรงพาหนะเดินทางที่แตกต่างกันไปในแต่ละปี มีนางเทวดาที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมารอรับ โดยจะมีบทบาทหน้าที่หลักอยู่ในปฏิทินและประกาศสงครามและวิถีปฏิบัติตามความเชื่อเท่านั้นและเรื่องราวของขุนสังฆานต์ในเอกสารโบราณแต่ละฉบับนั้นจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันทั้งในเรื่องของพาหนะในการเดินทางและรายละเอียดของชุดคำพยากรณ์ของแต่ละฉบับที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นการใช้ลักษณะของขุนสังฆานต์และพาหนะของขุนสังฆานต์ส่วนใหญ่จะใช้ตามคณะกรรมการชำระปฏิทินและหนังสือปีใหม่เมืองล้านนา เรื่องราวและการรับรู้เกี่ยวกับขุนสังฆานต์ไม่ปรากฏในภูมิภาคอื่นนอกเหนือจากล้านนา แม้ว่าขุนสังฆานต์จะถูกลบเลือนไปจากการรับรู้ของคนยุคใหม่อันเนื่องมาจากการเลื่อนไหลของวัฒนธรรมนางสงกรานต์จากไทยภาคกลางและการเปิดรับวัฒนธรรมดังกล่าวเข้ามาอยู่ในการรับรู้ของผู้คนในล้านนาสมัยหลัง แต่วิถีปฏิบัติและเรื่องเล่าของขุนสังฆานต์ในวรรณกรรมประเภทมุขปาฐะยังคงมีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเหนียวแน่นและมีวิถีปฏิบัติในการรับปฐักขานต์ ย่าสังฆานต์ของบางท้องถิ่นที่สืบทอดต่อกันมายาวนาน นอกจากนี้ในเอกสารโบราณไม่พบการแห่เศียรพระพรหมในเรื่องราวที่เกี่ยวกับขุนสังฆานต์ของล้านนาแต่อย่างใด ขุนสังฆานต์จึงเป็นสัญลักษณ์อันเป็นเอกลักษณ์ของล้านนาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและและความเชื่อของชาวล้านนา ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว (Dokbuakaew, 2003) ที่ได้ศึกษาประเพณีสงกรานต์ ความเชื่อดั้งเดิมและการเปลี่ยนแปลงผลการศึกษาพบว่าตำนานสงกรานต์ของล้านนาซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ไม่มีที่มาเรื่องการตัดเศียรเพราะตามความเป็นจริงแล้วพระพรหมมีกายทิพย์ไม่สามารถฆ่าให้ตายด้วยอาวุธใด ๆ และไม่เสพงาม ด้วยเหตุนี้ประวัติความเป็นมาของสงกรานต์ที่เกี่ยวข้องด้วยการตัดเศียรพระพรหมและตัดหัวยักษ์มารหรือปีศาจ จึงเป็นนิทานที่แต่งขึ้นมาทีหลังเพื่อประกอบการทำนายเท่านั้นตามที่พบในประกาศสงครามฉบับวัดดวงดินนอกจากนี้ ผลการศึกษาของไพฑูรย์ ยังพบอีกว่าในล้านนาไม่มีนางสงกรานต์แต่มีขุนสงกรานต์คือผู้ชายซึ่งแตกต่างจากไทยภาคกลาง ตามที่ปรากฏในเอกสารฉบับวัดเจติยหลวง จ.เชียงใหม่

ว่า “สังขานต์ไปวันพุธ ขุนสังขานต์ขี่ควายไป มือหนึ่งถือดอกไม้ มือหนึ่งถือดาบ ลูกวันออกไปวันตก นางผู้ซื้อครีนนันทาอ่างคูปเข้ารับเอา ปีนี้สัตว์สี่ตีนจักแพง ผนหัวปีกกลางปีมี หล้าปีจักนักแล ปีนี้สังฆะกับผ้าขาว ขุนบ้านขุนเมืองจักถูกคำแล ไม่สะเลียมเป็นเจ้าแกไม้ ขวัญข้าวเฟิงไม้ข่อย คนวัน ๖ จักมีเคราะห์หื้อบูชาช่วยยั้งต้น เสี้ยเทอะ คนวันจันทร์ วัน ๗ จักมีลาภ ของเขียว ของแดงจักแพงแล ของขาวของเหลือง จักถูกแล...”

ลักษณะเด่นของขุนสังขานต์เชียงตุงคือ มีลักษณะเป็นเพศชายเช่นเดียวกับของล้านนาและถูกประกอบสร้างขึ้นมาในภายหลังเพื่อใช้ทดแทน แก่น หรืออวัยวะเพศชายที่นำมาเห็นในขบวนตักถือนันเตรีเพื่อเดินทางไปปล้องกบที่อยู่บริเวณหล้าเมือง เมื่อถึงล้องกบจะนำแก่นไปแห่เข้ากันกบเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลตามความเชื่อเรื่องเมืองที่เป็น “นามจันทร์” ที่จะต้องสร้างรูปกบไว้บริเวณริมน้ำเงินตามความเชื่อที่มีการทำนายว่าเชียงตุงเป็นเมืองนามจันทร์ที่จะต้องให้ผู้หญิงปกครอง วิธีการแก้เคล็ดดังกล่าวก็ต้องมีกบมากินเดือน (พระจันทร์) เหมือนจันทร์ปราคา ในกรณีเชียงตุงกบจึงหมายถึงราหูได้เช่นกัน เมื่อเปลี่ยนจากแก่นมาเป็นขุนสังขานต์ที่ต้องแห่เพื่อไปเข้าพิธีแต่งงานที่ล้องกบในวันสังขานต์ไปของชาวเชียงตุง ขุนสังขานต์ของเชียงตุงจึงมีบทบาทหน้าที่หลักในการขอฝนเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของเมืองเชียงตุง นอกจากนี้พื้นที่ที่ขุนสังขานต์ตามที่ได้กล่าวมานั้นถือเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอีกพื้นที่หนึ่งของเมืองเชียงตุง ในขณะเดียวกันขุนสังขานต์ยังทำหน้าที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นเครื่องมือในการแสดงตัวตนในพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ของชาวเชียงตุงอีกด้วย

ขุนสังขานต์ล้านนาและเชียงตุงเป็นความเชื่อที่ถือเป็นรากร่วมทางวัฒนธรรม แม้ว่าขุนสังขานต์ของเมืองล้านนาและเชียงตุงจะสร้างวิถีความเชื่อและธรรมเนียมการปฏิบัติตลอดจนถึงพิธีกรรมในวันสังขานต์ล้องหรือวันสังขานต์ไปที่มีความแตกต่างกัน แต่ขุนสังขานต์ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของทั้งสองเมืองที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน อีกทั้งวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติของชาวล้านนาและชาวเชียงตุงทำให้องค์ประกอบและเคารพต่อธรรมชาติตลอดจนถึงการอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติในการปกป้องคุ้มครองและดูแลชีวิตและผลผลิตทางการเกษตรและกสิกรรมทำให้ขุนสังขานต์ได้เข้ามามีบทบาทในการเชื่อมโยงมิติทางสังคมของมนุษย์และเชื่อมโยงกับธรรมชาติเข้าด้วยกัน รวมทั้งเชื่อมโยงสายใยสองแผ่นดินระหว่างล้านนาและเชียงตุงอีกด้วย

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2. เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงผ่าน ขุนสังขานต์ในประเพณีสงกรานต์พบว่า ขุนสังขานต์คือสัญลักษณ์การบอกเวลาในระบบ การเปลี่ยนผ่านเวลาเดียวกันของล้านนาและเชียงตุงคือเปลี่ยนจากปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่ ในวันสังขานต์ล่องของล้านนาหรือวันสังขานต์ไปของเชียงตุง ทั้งนี้เมื่อครั้งสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้สนองพระบรมราชโองการของ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดระเบียบคณะสงฆ์ในประเทศ จึงเป็นที่มาของการยกเลิกประเพณีดั้งเดิมและยกเลิกการเรียนการสอนภาษาและอักษรธรรมล้านนา จนทำให้ขาดการเชื่อมโยงองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อและประเพณีท้องถิ่นรวมถึง การยอมรับวัฒนธรรมและความเชื่อจากส่วนกลางเข้ามาสู่ท้องถิ่น เรื่องราวของ ขุนสังขานต์ที่ปรากฏในคัมภีร์ที่อยู่ในวัดจึงกลายเป็นสิ่งที่ถูกกลืนเลื่อนไปจากสังคม เมื่อผู้คนในล้านนาอ่านอักษรธรรมล้านนาไม่ออกและเขียนไม่ได้ ซึ่งแตกต่างจาก เชียงตุงที่ไม่มีการปฏิรูปศาสนา ความเชื่อและวิถีปฏิบัติดั้งเดิมของผู้คนในสังคมจึงยังคงความเหนียวแน่น โดยที่วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของความเชื่อและวิถีปฏิบัติของผู้คน ในสังคมอยู่เช่นเดิม หลังจากที่เจ้าเชียงตุงได้รับการศึกษาสมัยใหม่จากอาณานิคมอังกฤษ แบบวิเทศเรียนซึ่งเป็นแนวทางการขัดเกลากการเป็นผู้มีมารยาททางสังคมและมีความ ละเอียดต่อเรือนร่าง จึงได้ปรับเปลี่ยนจากแก่นที่หมายถึงผู้ชาย มาเป็นขุนสังขานต์ ที่เปรียบเสมือนเทพซึ่งหมายถึงตัวแทนของเจ้าเชียงตุงไปแต่งงานกับกบ เปรียบเสมือน ผู้หญิงท้องถิ่นที่ต้องรับใช้อาณาจักรด้วยการสร้างผลผลิต เพื่อความเจริญงอกงาม ดังนั้นบทบาทของขุนสังขานต์ที่เชียงตุงจะเป็นเรื่องความอุดมสมบูรณ์และความสงบสุข แตกต่างจากขุนสังขานต์ของล้านนาที่เป็นเรื่องคติของดวงดาวและการให้คุณให้โทษ เป็นวงจรหมุนเวียนในแต่ละปี รอบละ 7 วัน ขุนสังขานต์ล้านนาจึงเป็นเครื่องมือ การปกครองของระบบเจ้าของล้านนามากกว่าเรื่องความอุดมสมบูรณ์

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมว่าในขณะที่ล้านนากำลังรับรู้เรื่องนางสงกรานต์ มากกว่าขุนสังขานต์เพราะการรับวัฒนธรรมนางสงกรานต์มาจากภาคกลางและอาจ เป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยการจัดขบวนแห่นางสงกรานต์ขึ้น โดยในปัจจุบันนี้ องค์ความรู้เรื่องขุนสังขานต์เริ่มมีการเผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ ทำให้ขุนสังขานต์ได้เข้ามา มีบทบาทในประเพณีสงกรานต์มากขึ้นโดยเฉพาะพิธีส่งสังขานต์ล่อง ที่ทางเทศบาลเมืองแม่โจ้ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ได้ฟื้นฟูแนวคิดนี้ขึ้นมาจากรื่องเล่ามุขปาฐะเรื่อง ปู่สังขานต์และย่าสังขานต์ แม้ว่าจะฟื้นฟูแนวคิดเรื่องปู่สังขานต์ย่าสังขานต์ขึ้นมา

ในประเพณีสงกรานต์ แต่ก็เป็นการประยุกต์การแต่งกายของปู่สังขานต์ย่าสังขานต์ให้แต่งตัวแบบร่วมสมัยคือ สวมกางเกงยีนส์ เสื้อเชิ้ต สวมหมวกกันน็อกและนำยามที่มีสัญลักษณ์ของโรคระบาด โควิด-19 แว่นคอให้ปู่สังขานต์ย่าสังขานต์ มีพาหนะเป็นแพหยวกกล้วย โดยนัยยะว่าให้ปู่สังขานต์และย่าสังขานต์นำพาโรคระบาดร้ายแรงนี้ออกไปจากชุมชน ซึ่งแตกต่างจากเชียงตุงที่ยกขุนสังขานต์ขึ้นมาเป็นเอกลักษณ์ในประเพณีสงกรานต์โดยเพิ่มบทบาทจากเดิมที่เป็นเพียงการขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลในสังคมเกษตรกรรม สู่การส่งเสริมการท่องเที่ยวของเมืองเชียงตุงและยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของการแต่งกายและพาหนะของขุนสังขานต์ตามความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมา อีกทั้งในเชียงตุงไม่ปรากฏเรื่องเล่าของปู่สังขานต์ย่าสังขานต์เหมือนเช่นล้านนา ทั้งนี้หากเรื่องราวของขุนสังขานต์ได้รับการเผยแพร่ไปสู่การรับรู้ของผู้คนในสังคมล้านนาในวงกว้าง ผู้วิจัยเชื่อว่าขุนสังขานต์ล้านนาจะกลับเข้ามามีบทบาทในประเพณีสงกรานต์ควบคู่ไปกับนางสงกรานต์ที่เป็นวัฒนธรรมที่ได้รับมาจากภาคกลางถือเป็นการผ่อนปรนทางวัฒนธรรมดังกล่าวที่ว่า “ใหม่ก่อเอา เก่าก่อปล่ะ” ดังที่ปรากฏแล้วในหนังสือปีใหม่พื้นเมืองของร้านประเมืองวิทยา ซึ่งถือเป็นหนังสือปีใหม่พื้นเมืองที่ได้รับความนิยมสูงสุดในประเพณีสงกรานต์ล้านนา

ข้อเสนอแนะการวิจัย

เพื่อเป็นการศึกษาที่ครอบคลุมในการศึกษาเชิงคติชน งานวิจัยครั้งต่อไปผู้วิจัยเห็นว่าควรศึกษาการกลายจากขุนสังขานต์สู่เทพบุตรสลุหลวงเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยใช้แนวคิดแบบ Modern folklore เพื่อที่จะได้องค์ความรู้เชิงคติชนที่เกี่ยวกับขุนสังขานต์ที่เปลี่ยนบทบาทจากคำพยากรณ์ในปฏิทินบัตรสู่การประกวดชายความงามเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

เอกสารอ้างอิง

- Baker, C. & Phongphaichit, P. (2014). *The Contemporary History of Thailand*. Bangkok: Matichon.
- Dokbuakaew, P. (2003). *Songkran Festival: The Original Belief and the Changes*. Chiang Mai: Ming Muang.
- Juathong, P. (2017). *Keng Tung City*. Chiang Mai: Toongsam Design.

- Leng, Sai Tun. (2017, December 11). *Interview by Phuangphaka Thammathi*. Bannumphu, Kengtung Province, The Union of Myanmar.
- Naksuk, Y. (Ed.). (2003). *Lanna Calendar Revision and New Year Declaration*. Bangkok: The Thailand Research Fund (TRF).
- Sawangpanyagoon, T. (1990). *The Chronicle of Ken Tung*. n. p.
- Thamathi, S. (2014). *Roi Sara Lanna Legend*. (4th ed.). Chiang Mai: Suthep Printing.
- The Foundation of Thai Culture Encyclopedia. (1999). *The Encyclopedia of Northern Thai Culture*. (8th ed.). Bangkok: O.S. Printing House Co., Ltd.
- Twe, Loang Zhai. (2017, December 10). *Interview by Phuangphaka Thammathi*. Bannumphu, Kengtung Province, The Union of Myanmar.
- Wongthes, S. (Ed.). (2007). *Songkran: The New Year Festival of Suvarnabhumi Brahmins*. Nonthaburi: Matichon.